

ÚJ NÉZŐPONT

VIII. ÉVFOLYAM

3. SZÁM

TÖRTÉNELEM, NÉPRAJZ, TÁRSADALOMTUDOMÁNY, HONISMERET

TARTALOM

TANULMÁNYOK

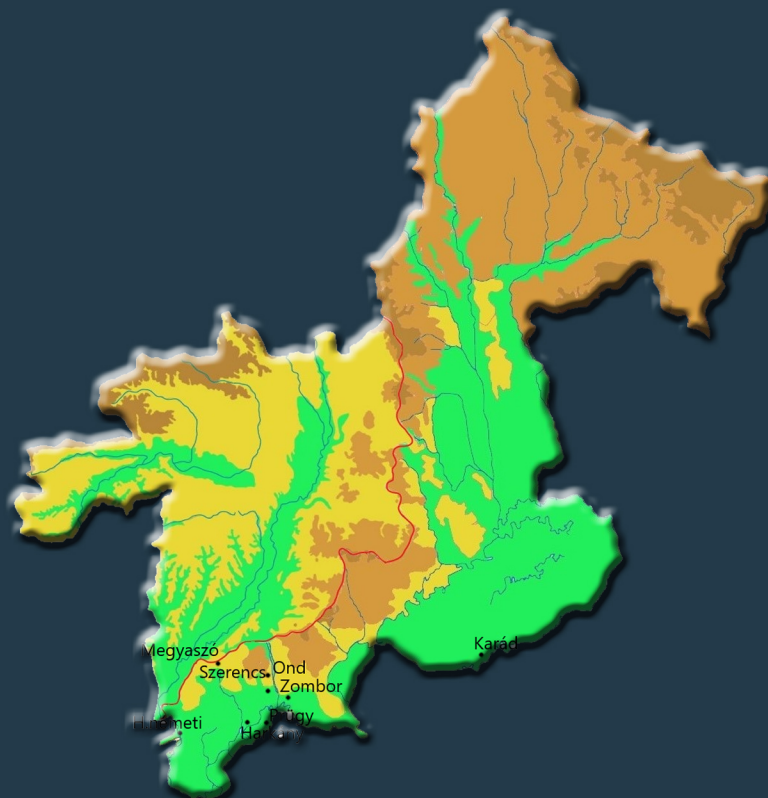
VERES TÜNDE: „MÉLTÓSÁGOS FEJEDELEM EGÉSZ UDVARNÉPÉVEL EDGYÜTT SZERENCSEN CONTINUÁLVÁN LAKÁSÁT” – A SZERENCSI URADALOM A 17. SZÁZAD VÉGÉN

NYUL IMRE: HÁROMSZÉKI SZOTYORI NAGY CSALÁD DEBRECENI ÁGA

SZILVÁSSY ZOLTÁN: A KATONAI ÉS POLGÁRI ELHÁRÍTÁS A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG IDŐSZAKÁBAN, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A POLITIKAI NYOMOZÓ OSZTÁLY ELJÁRÁSÁRA – II.rész

RECENZÍÓK

BODNÁR KRISZTIÁN: KOZÁRI MONIKA; TISZA KÁLMÁN

ÚJ NÉZŐPONT

VIII. ÉVFOLYAM

3. SZÁM

TÖRTÉNELEM, NÉPRAJZ, TÁRSADALOMTUDOMÁNY, HONISMERET

A Hajdú-Bihar Megyei és Debreceni
Honismereti Egyesület online folyóirata

VIII. évfolyam 3. szám

Debrecen, 2021.

Szerzőink

Bodnár Krisztián, segédlevéltáros (MNL Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára,
Sátoraljaújhely)

Nyul Imre, helytörténész (Debrecen)

Dr. jur. Szilvássy Zoltán, doktorandusz (DE Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola)

Veres Tünde, doktorandusz (DE Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola)

Főszerkesztő

Dr. Brigovác László PhD

Szerkesztőség

Dr. Papp Klára DSc, Szendiné dr. Orvos Erzsébet PhD,

Dr. Szendrei Ákos PhD, Dr. Török Péter PhD, Dr. Vajda Mária PhD

Szerkesztőbizottság

Dr. Gulyás László Szabolcs PhD, Koložsvári István, Kujbusné dr. Mecsei Éva PhD,

Dr. Seres István PhD, Dr. Szabadi István PhD, Szekeres Gyula, Szikla Gergő,

Dr. Szilágyi Ferenc PhD, Dr. Szilágyi Zsolt PhD, Tóth Áron

Technikai szerkesztő

Katona Péter

Lektorálás

Dr. Papp Klára DSc, egyetemi tanár (DE BTK Történelmi Intézet)

Kiadói és szerkesztői elérhetőségek

Kiadói székhely, szerkesztőségi postacím: 4032 Debrecen, Egyetem tér 1.

Szerkesztőségi e-mail cím: *ujnezopont@gmail.com*

ISSN 2064-7042

Tartalom

Tanulmányok

VERES TÜNDE: „ <i>Méltóságos Fejedelem egész udvarnépével edgyütt Szerencsen continuálván lakását</i> ” – A szerencsi uradalom a 17. század végén.....	5
NYUL IMRE: Háromszéki Szotyori Nagy család debreceni ága.....	24
SZILVÁSSY ZOLTÁN: A katonai és polgári elhárítás a Tanácsköztársaság időszakában, különös tekintettel a Politikai Nyomozó Osztály eljárására – II. rész.....	49

Recenziók

BODNÁR KRISZTIÁN: Kozári Monika: Tisza Kálmán.....	58
--	----

Contents

Studies

TÜNDE VERES: “ <i>Dignified Prince with all His Court People in Szerencs, Continuing His Housing</i> ” – The Szerencs Manor at the End of the 17th Century.....	5
IMRE NYUL: The Debrecen Branch of the Szotyori Nagy Family from Háromszék (Trei Scaune)	24
ZOLTÁN SZILVÁSSY: Military and Civilian Remediation during the Soviet Period, the Procedure of the Political Investigation Department, in Particular – Part Two.....	49

Recensions

KRISZTIÁN BODNÁR: Monika Kozári: Kálmán Tisza.....	58
--	----

Veres Tünde

„Méltóságos Fejedelem egész udvarnépével edgyütt Szerencsen continuálván lakását” – A szerencsi uradalom a 17. század végén*

A címünkben olvasható idézet a regéci uradalom 1695-re datált számadásából származik.¹ A még mindig csak 19 éves Rákóczi Ferenc ekkorra már beutazta Európát, császári engedély nélkül feleségül vette a fiatal hessen-rheinfelsi Sarolta Amália hercegnőt, s Sáros vármegye főispánjának nevezhette magát.² A fiatal Rákóczi mögött mozgalmas évek álltak, s nem ígérkezett nyugalmasabbnak az általunk vizsgált 1695. év sem. Az esztendő elején a császárnak küldött beadványán keresztül szeretne volna elnyerni a birodalmi hercegi címet, amely – mint a kamaraelnök tájékoztatásából kiderült – nem kevés pénzébe került volna a későbbi fejedelemnek.³ Talán ebbéli törekvése is hozzájárult ahhoz, hogy ugyanazon évben megszervezze saját udvartartását, s számba vegye, meglátogassa családi birtokait.

Ezen látogatás keretében II. Rákóczi Ferenc és kísérete április 6-án érkezett Szerencsre, ahol egészen szeptember 12-ig időztek. Sem a szerencsi, sem az onnan kiinduló látogatásokról nem maradt fenn sok adat, az udvarnép mozgásáról, szükségleteiről, s felszereléseiről az adott birtokok gazdasági iratai tájékoztatnak. Esetünkben éppen a regéci uradalméi. Ezeknek a dokumentumoknak a segítségével igyekszünk képet adni a szerencsi uradalom 17. század végi gazdálkodási rendszeréről.

* A tanulmány az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-20-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

¹ MNL OL E 554 Szalay gyűjtemény. 1703. t. sz. A regéci uradalom 1695. évi számadása. fol. 91r.

² II. Rákóczi Ferenc életére lásd: Köpeczi–R. Várkonyi 2004.

³ A kért hercegi cím váltsága egy huszárezred felállítására, illetve 50–70 ezer rajnai forint lett volna. Uo. 629. A korszakban a rajnai, vagy másként rénes forint mellett az aranyforint és a magyar forint is használatban volt, sőt területünkön szinte csak ez járt kézen. Ezen utóbbi számítási forint volt, vagyis mindig 100 dénár tett ki egy forintot. Árfolyama az aranyforinthez volt viszonyítva, így a magyar forint reálértéke folyamatosan változott. 1695-ben már lecsengett az árforradalom, a csaknem értéktelen pénzek forgalma is mindinkább kikopott (lásd Kipper und Wipper kor), mégis a 17. század végére az aranyforint értéke egyre inkább emelkedett, amely negatívan hatott a magyar forint reálértékére. 1695-re már 4 MFt volt egyenértékű 1 aranyforinttal, két évvel később pedig már 4,50 MFt-ról is beszélhetünk. Ezzel párhuzamosan viszont a rajnai forint sokkal jobban megtartotta értékét, így a rénes és magyar forint közti váltó is nőtt. A magyar forint értékváltozására és az e mögött álló folyamatokra lásd: Buza 2001. 147–154.; Uő. 2008. 967–998.; Uő. 2021.; Horváth 1960. 33–50. Hogy 1695-ben ez a váltó mennyi is volt, arról a már említett számadás ad tájékoztatást: „[...] flor[enos] Rhenenses 150, mely térsen flor[enos] [H]ung[arica]les 180” MNL OL E 554 Szalay gyűjtemény. 1703. t. sz. A regéci uradalom 1695. évi számadása. fol. 90v. Tehát a kamaraelnök által megadott 50–70 ezer rajnai forintot magyar számítási forintra átszámolva 60–84 ezer magyar forintnyi összeget kapunk. Hogy érzékeltesük ezen érték nagyságát, a korabeli aestimatiokhoz, becslésekhez fordultunk szemléltetés gyanánt. A vizsgált szerencsi uradalom felmérését 1687-ben és 1703-ban is elvégezték, amelynek alapján a birtok összértékét először 64 013,50, majd 66 013,83 magyar forintra tették. Rákóczi Ferencnek tehát egy kisebb uradalom értékébe került volna a hercegi cím megvétele. MNL OL E 156 a. Fasc. 093. No. 016.; Uo. Fasc. 041. No. 051.

A szerencsi uradalom kialakulása

Szerencs Rákócziakhoz kapcsolódó története nem meglepő módon Rákóczi Zsigmonddal veszi kezdetét. Ő volt az, aki a család birtokait a legnagyobb mértékben gyarapította, sőt, az egész Rákóczi-ház felemelkedése hozzá köthető.

Első birtokait a Hegyalján szerezte, s a térségtől élete során sosem szakadt el. Felsővadászon született, amely, bár nem tartozik a Hegyaljához, nem messze fekszik a történelmi borvidéktől. Születésének pontos dátuma a mai napig nem tisztázott, bár Trócsányi Zsolt kutatása nyomán a korábbi (1545~) feltételezett év elvetendőnek látszik, s helyette az 1550-es évek dereka tűnik valószínűbbnek.⁴ Rákóczi Zsigmond vagyonát saját maga szerezte. Egy egyszerű lovaskapitányból vált fejedelemmé, amelyet jó politikai, illetve mai szóval „üzletemberi” érzékének köszönhetett. Szerencs pedig az egyik első lépés volt a karrierje csúcsához vezető lépésőn.

A törökkel folytatott harc, a végvárok fenntartása, továbbá a János Zsigmond ellen vezetett háború kimerítette a kincstárat. A Kamara kénytelen volt kölcsönökhöz folyamodni, amelyeket az újonnan felemelt nagybirtokosok és kereskedők biztosítottak. A pénz azonban nem jött ingyen. Cserébe a kamarai birtokokat kezdték zálogba adni. Ilyen ügylet során került Szerencs is Rákóczi Zsigmond kezére 1579-ben. Ekkor Rákóczi már nem lovaskapitány, hanem szendrői főkapitány.⁵ A mai Borsod-Abaúj-Zemplén megye területén állott szendrői vár fontos végvár volt, így a kapitányának lenni is nagy elismeréssel járt. Az elismeréssel azonban nem feltétlen járt pénz, pedig Rákóczi Zsigmond esetében azt látjuk, már ekkor nagyobb vagyonnal rendelkezett.

Ekkor Szerencs mezővárosa felkerült a zálogba adandó birtokok listájára.⁶ Rákóczi összesen 4000 MFt-ot hitelezett 1579–1580-ban a Szepesi Kamarának és Felső-Magyarország főkapitányának, hogy az az alá tartozó végvárok ellátása biztosított maradjon. Az üzletet Szerencs mezővárosa biztosította.⁷ Honnan volt elég tőkéje a szendrői várkapitánynak, hogy ekkora összeget hitelezzen, amely összeg az évek során csak növekedett, s

⁴ Trócsányi 1978. 58.

⁵ ÖStA HKA HFU RN. 50. Konv. 1586. október fol. 66r.

⁶ A zálogosítás oka a Szepesi Kamarát folyamatosan nyomon kísérő pénzszűke volt. A török betöréssel járó, illetve az Erdélyért vívott harcok kiürítették a kincstárt. A zálogba adás bevett módja volt a pénzszerzésnek. Bár már Szerencs esetében a Kamara korábban felvetette az ilyen módon történő eladás lehetőségét, Habsburg Rudolf nem kívánt ennek eleget tenni. Érvelése szerint akkor Tokaj vára esne egy tartozékától, amely a vár ellátását, jövedelmeit is befolyásolná. Viszont a királynak szüksége volt Sárospatak várára, amelyet a Dobó család bírt, szintén zálogban. A Kamara így meg tudta győzni Rudolfot, hogy Szerencs zálogdíjából Sárospatak visszaváltható lenne. Détsky 1988. 231.

⁷ Az erről szóló bejegyzést lásd MNL OL A 57 4. k. 355–356. Szerencs településéről már középkori feljegyzéseink is szót ejtenek. Eredetileg a későbbi mezőváros és környéke a zempléni várispánság tartozékai voltak, tehát királyi birtoknak számítottak. Ez a 12–13. század környékén változott meg, amikor is az Aba nemzetség leszármazottjai adományként megkapták a térséget. Szűcs Jenő a kedvezményezett személy kilétét a Debrői és Keresztúri család őseiben jelölte meg, amely magyarázatul szolgál arra vonatkozóan, miért osztozott a két család a szerencsi „kerületen”. A kerület elnevezés egyházi fennhatóságból ered. Amellett, hogy királyi, később pedig hűbérbirtok volt a szóban forgó térség, egyben a káptalan tizedkerületének is számított. A 12. század végén az egri püspök azon kérvénnyel fordult III. Honorius pápához, hogy az engedélyezze a tized káptalan részére történő befizetését. A pozitív elbírálásban részesült kérvény érvényessége a török idők alatt is fennmaradt. Szűcs 1993. 38–51. Érdekesség, hogy a „kerület”, „districtus” Szerencs és vidékére vonatkozó megnevezés a későbbiekben is fennmaradt, s előfordult, hogy a Szerencs környéki Rákóczi-birtokokra nem uradalomként, hanem „districtus”-ként hivatkoztak. MNL OL E 156 a. Fasc. 005. No. 015.

1587-re több mint 9000 forintot tett ki⁸ Trócsányi – Makkaira hivatkozva – a forrást a borkereskedelemben jelölte meg.⁹ Ha így volt, Rákóczinak érthetően fontos volt Szerencs mezővárosa. Bár a település nem tartozik a hegyaljai bortermelő részek közé, elhelyezkedése megkerülhetetlenné teszi a borkereskedelemben. Tokaj szomszédságában a kassai, illetve a varannói útelágazás mentén fekszik. Emellett pedig a szőlőhegyek közelsége megkönnyíti a bepincézéseket, sőt, egy olyan központi hellyel, mint Szerencs, könnyebb további, szomszédos, immár a Hegyaljához tartozó birtokokat szerezni.

Rákóczi törekvése nem volt hiábavaló. További hitelezések folytán szerezte meg szintén zálogbirtokként Hernádnémeti és Bass településeket 1584-ben.¹⁰ Szerencsi uradalomról ekkor még nem beszélhetünk. Szerencs mezővárosának korábban a tokaji uradalom részeként feladata volt a vár és az ott szolgáló katonák ellátása. A szerencsi uradalom kialakulása így teljes egészében a Rákóczi családnak volt köszönhető. Hernádnémeti és Bass mellett Megyaszó, s Zombor zálogba vétele volt a következő lépés az új birtokkomplexum létrejöttéhez. Előbbi 1588-ban 4000 magyar forintért, utóbbi 1591-ben 12 000 forintért lehetett Rákóczi Zsigmondé.¹¹

A dinasztiaalapító fejedelem 1608-ban bekövetkezett halálakor a szerencsi részeket továbbra is külön kezelték. Egy 1619-ben íródott összeírás is csak azt erősíti, hogy az uradalom lassan alakult ki. Ebben már szinte az összes olyan település megtalálható, amelyeket később a szerencsi birtok alá soroltak. Az irat a Rákóczi testvérek birtokrészeit sorolja fel, részletezve az ott lakó népességet, így a szolgáló jobbágyokat, székelyeket, hajdúkat és nemeseket. Feltűnő viszont, hogy majorsággal nem találkozunk.¹²

A földesúri saját kezelésű gazdaság, s valószínűleg az uradalom is csak pár évvel később alakult ki, amely megállapításunkat az 1631. évi összeírásra alapozzuk.¹³ Ekkor már különböző tisztségekkel találkozunk: udvarbíróval, porkolábbal, kulcsárral, vincellérrel, sáfárral és számtartóval. A szolgálók rétege is differenciáltabb. Bérese, majorosné, disznó- és ménespásztor dolgozott az ekkor már létező szerencsi uradalomnak. A majorosné személye jelzi nekünk az ekkor már álló gazdasági egységet, viszont nagyobb építkezés/bővítés csak a következő években történik.

⁸ Falussy 1989. 343.

⁹ Trócsányi 1978. 59.

¹⁰ Uo. A következő birtokszerzései már házasságához köthetők. 1587-re bizonyosan a Mágocsy árvák gyámja, amely tiszthez az Alaghy Judittal kötött házassága segítette. A friggyel csupán Mád települését szerezte meg örökjogon, a munkácsi, tornai, regéci uradalom kezelése csak gyámként az övé – egy rövid időre.

¹¹ Uo. 67. A ma ismert szerencsi vár létrejötté is Rákóczi Zsigmondhoz köthető, aki előszeretettel időzött új rezidenciáján. A várnak azonban megvoltak a középkori alapjai. Meglepő módon ez alatt egy monostorra kell gondolni. A Szerencset érintő középkori dokumentumok átnézésekor több olyan iratot is találhatunk, amelyekben a monostor körüli vita, vagy az azt vezető apát jelenik meg. Legtöbbször Egyed apát nevével találkozhatunk. Erre lásd: MNL OL Q 156 (DL-DF) 71908, továbbá A. O. 33. 192–193.; MNL OL Q 311 (DL-DF) 4087, továbbá A. O. 33. 415–416. Átalakításának kezdetére Mohács után, az Erdélyért vívott harcok során, illetve azok hatására került sor, Némethy Ferenc, Izabella királyné híve által. Várra azonban Rákóczi Zsigmond tette. Az építmény nyugati oldalán háromemeletes szárnyat építtetett, s kialakíttatta annak négyzetes alaprajzát, a külső erődítményeket (bástya) megerősítve, s új boltokat, szobákat alakítva ki. Détshy 1988. 237–241.

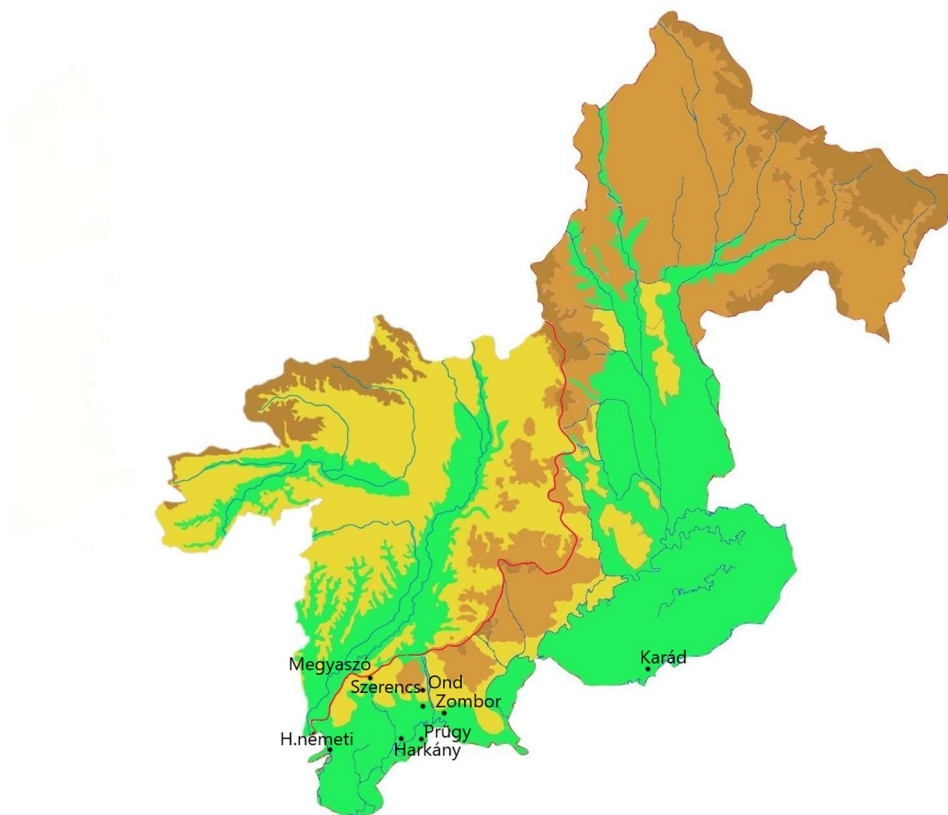
¹² MNL OL E 156 a. Fasc. 022. No. 021.

¹³ Makkai 1954. 85–87.

A szerencsi uradalom

Elemzésünket tovább folytatva az uradalom gazdálkodásával, legelőször a már említett 1631-es viszonyokat kell bemutatnunk. Ezzel igyekszünk egy támpontot, összehasonlítási pontot adni a későbbi gazdasági feljegyzésekhez.

Ahogy azt már többször említettük, már ekkor uradalomról beszélhetünk. Hozzáteszünk azonban, hogy ezen Rákóczi-birtoktestet szinte mindig az ónodi résszel együtt írták össze. De melyek is voltak azok a települések, amelyekből a század első felében ez a birtok összeállt? Szerencs, Hernádnémeti, Bass, Megyaszó, Zombor azok a települések, amelyeket Rákóczi Zsigmond szerzett. Az 1631-es feljegyzés azonban ezeken kívül további helységeket tüntetett fel. Ilyenek Alsókemej, Harkány, Ond és Prügy. 1635-ben pedig újabb falut találunk a felsorolásban, ez Karád.¹⁴ Az alább látható térkép szemlélteti az uradalom településeit.¹⁵

1. térkép. A szerencsi uradalom települései. (A térkép a szerző szerkesztése.)

¹⁴ Uo. 92. Bár ezen két összeírás (1631 és 1635) Mád oppidumát is szerepelteti, az nem tartozott az uradalomhoz.

¹⁵ Basst és Alsókemejt nem tartalmazza a térkép. Előbbi minden bizonnyal Hernádnémeti mellett feküdt, Alsókemej elhelyezkedéséről nincs pontos adatunk.

A legtöbb gazdasági épület Szerencsen állt. A várat egy palánk, vagyis vesszőből font, sárral tapasztott, olykor kőekkel megerősített kerítés vette körül. Itt kapott helyet a vámház, amelynek tulajdonjoga a Rákóczi testvéreket – Györgyöt és Pált – közösen illette. Szintén itt volt található a veteményes és méheskert is. Előbbi növényekben igen gazdag lehetett, legalábbis az 1643-es leírás erről tanúskodik.¹⁶ A veteményes- és méheskert egymás melletti kialakítása praktikus okból történt, a méheknek így helyben volt virágporuk. Maga a méheskert nem is igazán volt a hagyományos értelemben vett kert, sokkal inkább egy nyitott épület. A négyszögletű építmény belső oldalán a falak mentén polcok húzódtak, amelyek a méhkasok tartását szolgálták. Ezek vesszőből font köpűk voltak, s egyáltalán nem hasonlítottak a mai kasokra.¹⁷ Csak ezek fölé emeltek kis tetőt, egyébiránt az épület fedetlennek mondható.

A szerencsi birtokon az 1630–1640-es évekből két malomról van tudomásunk. Az egyik Hernádnémetiben, a másik pedig Szerencsen, a Szerencs patakra épült. Mindkettő három kőre forgó volt, ezen utóbbi a majorházhoz hasonlóan közös tulajdonlásúnak számított. Arról, hogy milyen módszerrel működtették ezeket, ebből az időszakból nincs tudomásunk, csak egyéb információkból levont következtetésekre hagyatkozhatunk. Malmok esetében három típust lehet megkülönböztetni: a felül, alul és középen csapó malmokat. Ezek közül a két előbbit alkalmazták a leggyakrabban. Azonban maga a víz volt az, amely eldöntötte, mely malomtípus a megfelelő. A felülcsapó változatot jellemzően hegyvidéken, gyors folyású patakok esetében használták. Ilyenkor ugyanis nem volt szükség gát építésére, elég volt a vizet a kerék fölé vezetni. Alulcsapó malmokat éppen az ellenkező típusú vízmosásoknál alkalmaztak. A lassúbb, mélyebb folyóknál, vagy patakoknál fel kellett gyorsítani az áramlást, hogy az meg tudja hajtani a kereket. Ezt gátak segítségével érték el, amely gát leszűkítve a folyó keresztmetszetét, már meg tudta adni a kellő mozgási energiát.¹⁸ A szerencsi uradalom malmaival kapcsolatban pedig éppen ilyen gátakról és azok működtetéséhez, illetve karbantartásához használatos zsilipekről olvashatunk. Ezek állapotáról később ejtünk szót.

Kevesebbet szokás beszélni róluk, de a pincék, jégvermek és kamrák szintén fontos egységét képezték a gazdaságnak. Ezek szinte minden kertben – csűrös, veteményes – és háznál megtalálhatóak voltak.

Talán érdekesebb több szót ejteni a juhászházról, amely Szerencs mezővárosában állt. Ezen gazdasági épület külön kiemelése és majorságoktól való külön említése azért érdekes, mert hagyományosan a majorosné volt az, akit megbíztak a tejtermékek elkészítésével. S ilyennel találkozunk Regécen és Makovicán is. Merthogy az említett juhászház ezt a célt szolgálta – többek között. Ha egy pillantást vetünk a majorosné fizetésére, azt látjuk, hogy „10 *sing temérdek vászon*” kapott.¹⁹ Ezek nagy része a túró és sajt készítésekor lehetett felhasználva. A jelek szerint tehát a szerencsi uradalomban a tejtermékkészítés

¹⁶ Többek között dinnye, „ugorka”, vagyis uborka – érdekesség, hogy a beregi részeken a mai napig így használja a köznyelv – egresfa, tárkony, petrezselyem, hagyma, rózsa, tök volt található itt. Uo. 92–93.

¹⁷ A korszakban mindenhol találhatunk méheskerteket, mivel a méz nagyon értékesnek számított. Takáts Sándor szerint I. Rákóczi György különös gondot fordított a méhek tartására, s hogy csak Erdélyben 1123 köpű méh volt a birtokukban. Ezt a számot pedig legalább meg kell duplázni, ha a magyarországi állományt is bele akarjuk számolni. Takáts 1961. 202. Szerencs azonban nem tartozott a kiemelkedő méhközpontok közé, 1635-ben csupán 9, 1643-ban 6, majd 1648-ban 11 köpűt tartottak. Makkai 1954. 88., 93., 96. Ez messze elmarad a szomszédos regéci számoktól, ahol 1678-ban 54 kas volt. MNL OL E 156 a. Fasc. 039. No. 024.

¹⁸ Pongrácz 1967. 71–82.

¹⁹ Makkai 1954. 85.

feladatát két részre osztották. Az allodiatrix, vagyis a majorosné a tehéntejet dolgozta föl, míg a juhászházban a juhász a juhok és kecskék tejéből készített sajtot.

Egy gazdaság legfontosabb egysége a major. Itt tartották az uraság állatait, gyakran veteményes és szántó tartozott hozzá, a kamrákban élelmet tartottak, s az ott dolgozók lakhelyeül is szolgált. Ez a több épületből álló egység nem található meg minden település mellett. Ahogy Regéc esetében eleinte a vár palánkjában, majd Fonyon, később Tállyán alakult ki ilyen központ, úgy Szerencsen is csak két helyen olvashatunk kiépített majorról. Az egyik Ondon, a másik nem meglepő módon Szerencsen volt. Utóbbi volt nagyobb, s erre is ügyeltek nagyobb gonddal. Előbbi 1648-ra elpusztult.

Nem csak az ondi major volt az egyetlen épület, amelyik elpusztult, vagy omladozó-félbe került I. Rákóczi György fejedelemsége alatt. Ezen a ponton kell visszatérnünk a már említett malomépitményekhez. A közös malom – szerencsi – már 1635-re rossz állapotba került, s a háromból egy köve nem is forgott. Az 1643-as inventárium adja meg ennek indokát: a gát zsilipje megsüllyedt, emiatt nincs elég víz a tározóban. Nem kizárt, hogy éppen az 1635-ös nagy árvíz rongálta meg ekképpen a zsilipet. Az áradás azon évben a szerencsi veteményeskertet is tönkretette.²⁰ Hasonlóan a hernádnémeti malom gátja is megrongálódott. Kétségtelen, hogy a gátak felújítást igényeltek, s ugyancsak maguk a malomépitványok. Ennek előkészületeit láthatjuk 1643-ban: épületfákat hordtak mindkét malom mellé. Egy-egy ilyen építkezés megfelelő munkásokat és nagy szakértelmű molnárt is kívánt. A korszakban ők voltak nemcsak a malmok üzemeltetői, fenntartói, hanem építőmesterei is. Az építkezés sok időt vett igénybe – bár hozzátesszük, ehhez hozzájárultak I. Rákóczi György térséget érintő hadmozdulatai –, 1648-ra csak a szerencsi, közös malmot sikerült felépíteni – félig. Ekkorra ugyanis csak a kőből készült malomház állt, s folyamatban volt a kerekek javítása. A gát javítása és tisztítása azonban továbbra is váratott magára. Megerősítését szintén kövekkel tervezték, amelyet a malom mellett felhalmozott kőrakás bizonyít. Ugyanekkor a Hernádnémetiben található őrlőhely javítása továbbra sem kezdődött meg, de az előkészített faanyagokból tudható, hogy azt sem tervezték halogatni.²¹ Végül a hernádi malom a korábbi három kövesről öt kövesre bővült, amely igencsak megnövelte az őrlőkapacitást. A malmot végül 1681-ben a török égette fel.²²

Bár 1635 előtt még bővítették a juhászházat, amelyhez három új juhállást, esztrengát emeltek, 1643-ra az épület olyannyira leromlott, hogy pár évvel később új megépítésére kényszerült az uradalom. Nem úgy az ondi major esetében. Mikor 1686-ban a regéci vár lerombolásával a fő major is odalett, a gazdasági személyzetnek új gazdasági központot kellett kiépítenie. Szerencs esetében fordítva történt. Csak a központira fordítottak gondot. Itt eredetileg egy, szintén közös majorház állt. 1635-re emellé egy újat építettek, viszont arról már nincs adat, hogy ez is közös tulajdonú lett volna.

Mielőtt rátérnénk Rákóczi látogatására és a gazdálkodás bemutatására, érdemes ahhoz időben közelebbi adatokat is bemutatni. Sajnos Szerencssel kapcsolatban nem sok teljes inventárium vagy urbárium maradt fenn, de a kevesek közül az egyik az 1704-ben, Hagara Mátyás által készített dokumentum.²³ Az irat tartalmazza a jobbágyok és nemesek névsorát, illetve az adózási rendet. Mivel a társadalom vizsgálata szétfeszítené ezen tanulmány

²⁰ Uo. 88., 93.

²¹ Uo. 93.

²² MNL OL E 156 a. Fasc. 215. No. 002.

²³ Uo.

kereteit, illetve attól tárgyban is távol esne, így a szerencsi részek jobbágyságát nem vesszük görcső alá. Helyette a majorsági tulajdonokra fordítjuk figyelmünket.

A dokumentum átnézésekor rögtön szembetűnik, hogy az uradalom településeinek száma gyarapodott. Szada, Kak és Sisár az „új” falvak, ugyanakkor Karád eltűnik a szemünk elől. További változás a districtusok megjelenése. Az említett 1704-es irat ugyan csak felsővadászi kerületet említ, a Draheim Vilmos által 1689-ben készített, Rákóczi uradalmak bevételeit összesítő dokumentumban a felsővadászi mellett szini kerületről is olvashatunk.²⁴ Hogy ezek a districtusok mennyiben számítottak valóban a szerencsi uradalom részének, illetve hogyan alakultak ki, azt további kutatás hivatott kideríteni.

A szerencsi uradalom településeiről az viszont elmondható, hogy a század végére Bass és Harkány teljesen elnéptelenedett, s Alsókemejt is pusztaként tartották számon. Hasonló megjelöléssel szerepel Kak is az 1704-es összeírásban. Hogy ezen utóbbit, illetve Szadát és Sisárt mikor csatolták az uradalomhoz, kérdéses. Egyedül Szadáról tudjuk meg, hogy „*mikor ép volt, Tokajhoz bíratott, most pedig közelhez való alkalmatosságra nézve, Szerencshez ad beneplacitum domini t[errest]ris applicáltatott.*”²⁵ Később azt is megtudjuk, hogy a dézsma rendje hogyan alakult Lorántffy Zsuzsanna alatt, tehát a település romlása a század közepe táján kellett, hogy bekövetkezzen.

Kiépített majorságok tekintetében nem találunk változást, az továbbra is Szerencs mezővárosánál működött. Adalékként meg kell viszont említenünk a szadai majorságot. Bár Szada praediuma a szerencsi uradalmat gazdagította, ez nem mondható el allodiumáról. Az továbbra is a tokaji uradalmat szolgálta, s bár volt hozzá földesúri szántóföld, azt kiosztották a jobbágyoknak. Ez egy két nyomásból álló földet jelentett, amely 6–6 holdat tett ki. Használatuk után a jobbágyok dézsmát voltak kötelesek adni.

Mikor 1695-ben II. Rákóczi Ferenc szerencsi uradalmának területére érkezett, egy kis kiterjedésű birtokot láthatott. De ezzel együtt jelentéktelen volt-e a gazdálkodása? A válasz előtt ki kell térnünk Rákóczi látogatására.

II. Rákóczi Ferenc az uradalomban

1694 tavaszát írtak, amikor az ifjú Rákóczi elindult Magyarországra, hogy megtekintse örökségül kapott birtokait. A későbbi fejedelem már ekkor túl volt több utazáson. Kisebb dél-európai körutazását a császári udvar intelmére tette. 1693 elején Bécsből utazott Velencébe, majd Firenzébe, Milánóba, Nápolyba és végül Rómába.²⁶ Innen indult vissza jegyese – Magdolna hercegnő – halálhírére Bécsbe, hogy aztán Lipót nagykorúvá nyilvánítsa. Míg Rákóczi Ferenc az évet Olaszországban töltötte, addig testvére és sógora szemügyre vették a családi birtokokat. Hazatértekor rossz hírekkel várták őt: egykori birtokaik romokban állnak. Ez a hír ösztönözte az immár nagykorú Rákóczit, hogy felkeresse ő is a felső-magyarországi birtokokat. Az olasz tájak után furcsának hathatott elhanyagolt birtokainak képe.

²⁴ A felsővadászi kerülethez tartozó települések: Felsőmonaj, Szakácsi, Irota, Vadász, Selyeb, Felsőlenke, Kezeny, Felsőluc, Szentkirály, Pelsőc, Balajt, Sáp, Edelény. Szinihez tartozó települések: Kőszeg, Martonyi, Szalonna, Varbóc, Petri, Kisfalu, Feketefűz, Ardó, Dobódél, Perkupa, Jósavfő, Szellice. MNL OL E 156 a. Fasc. 005. No. 015.

²⁵ Uo. Fasc. 215. No. 002.

²⁶ Rákóczi utazásaira lásd: Köpeczi–R. Várkonyi 1976. 54–68.

A nagyfokú forráshiányosság miatt ezen látogatás részleteiről nincsenek adataink, de a szemle nem tarthatott soká – a nyár elején visszautazott Bécsbe. Decemberben tért csak vissza Magyarországra, ahol a telet Sárospatakon töltötte. Nem érkezett egyedül. Feleségét, testvérét és sógorát is magával hozta. A velük tartó kíséret létszáma sem volt csekély, ekkor szervezte meg ugyanis Rákóczi a saját és felesége udvartartását. Köpeczi szerint csak a konyhai személyzete 80 főt tett ki, és ebbe még nem foglaltatik bele a további személyzet a testőrökkel, inasokkal.²⁷

Sárospatakról Rákóczi és kísérete április 6-án érkezett Szerencsre, ahol fél éven át a várban éltek. Itt tartózkodása alatt egyik szenvedélyének, a vadászatnak hódolt. Mivel a szerencsi uradalom egyáltalán nem bővelkedik erdőségekben,²⁸ Rákóczi Ferenc szomszédos birtokára, a regéci erdőségbe járt át.

Két vadászatnak tudjuk biztosan az idejét. Mivel a regéci vár ekkor már romos volt, regéci tartózkodásának Fony adott otthont. A településre 1695. június 7-én érkezett, s ott három napig maradt. Asztalára impozáns menüsor kerülhetett, s bár a pontos fogásokat nem tudjuk, az alapanyagokat és mennyiséget igen: A vice konyhamester, Sótos Gábor a következőket adta tehát a fejedelem konyhájára: 60 font tehénhús, 4 lúd, 7 tyúk, 11 csirke, 2 bárány, 5 icce vaj, 36 gyertya, 24 icce bor, 5 icce ecet, 6 font szalonna, 5 icce só, 36 tojás, 12 pénzen vett savanyított káposzta, fehér és fekete cipők, 1 hordó lőre, 60 dénár értékű hal.²⁹ Rákóczi és kíséretének lovaira 54 köből zabot adtak.

A másik vadászat, amelynek időpontja ismert, augusztus 4. körül volt. Hogy ez is egy három napos hajtás lett volna, kérdéses, ugyanis az ismételt fonyi tartózkodásról csak egy borszállítmányról tett recognitio értesít. Tállyáról a Rákóczi számára tárolt 2 hordó óbort át akarták szállítani Szerencsre. Jantó János, akkori regéci udvarbíró parancsára azonban csak fél hordót tudtak elvinni, a maradék bor többi részét átalagokba öntötték. Ezek egy része került aztán Szerencsre, 3 csobolyóval pedig Fonyba vitettek a fejedelem vadászatára.³⁰

II. Rákóczi Ferenc vadászati szenvedélyének Szerencsről is vannak nyomai. A fejedelem nem ágalt a sertések lelövése ellen sem. Állattartás tekintetében a szerencsi és regéci

²⁷ Uo. 71.

²⁸ „[Szerencsen] az kis erdőt régenten tartották, de mivel annyira elpusztították, hogy csak alig valami cseres bokrokból áll, elő erdeje is volt az városnak, Nagy Erdő nevű, az is elpusztult.” Előerdő csak két helyen, Hernádnémetiben és Kemejen volt. A németi erdő egy része tilalmasban volt tartva, ugyanis egyrészt annak fáirol végeztek az építkezéseket, így házak, hidak és az említett malom építőanyagai is innen kerültek ki. Másrészt, mivel egyben makkoserdő is volt, az úr sertései számára volt fenntartva, amely olyan jól termő volt, hogy 2000 sertést is el tudott tartani. Ezen erdő másik részét szabadosan tartották a helyi jobbágyok számára. Kemejenben nem volt makkoserdő, így fát más célra használták. A helyi települések lakói évente kérhettek bérleti jogot az udvarbírótól, aki felosztotta a részeket a kérvényezők között. Az egységnyi terület 1 Ft-ba került, amelyből 10–12 szekér tűzifát szedhettek. MNL OL E 156 a. Fasc. 215. No. 002.

²⁹ MNL OL E 554 Szalay gyűjtemény. 1703. t. sz. II. Rákóczi Ferenc konyhájára költ élelem. fol. 166r.

³⁰ Uo. Hajas György recognitioja borokról. fol. 40r. A hordók mérete a századok folyamán állandóan változott. Meghatározta ezt a külső, illetve belső kereskedelem, azok távja. A századok előrehaladtával rendszerint a hordók nagyságának csökkenését figyelhetjük meg. A korabeli borkimérések pedig pontosan megmutatják, hogy az általunk vizsgált évtizedben mekkora hordók voltak használatosak: egy hordó 140–150 literes, egy átalag ennek a fele, 70–80 literes lehetett. MNL OL E 554 Szalay gyűjtemény. 1702. t. sz. Szántó 1690. évi borkimérése. fol. 89r–90r. A csobolyó dob kialakítású, fából készült edény, amelyben vizet, vagy éppen bort szállíthattak. Mérete 5–15 liter között változott. Lényegében a korabeli kulacsnak is nevezhetnénk. Ortutay 1977.

uradalmak együttműködtek, amelyet dokumentumok sora bizonyít.³¹ Bevert szokás volt, hogy a szerencsi legelők miatt a regéci állatokat – szarvasmarhát, juhot – áthajtották a szomszédos területekre. Olykor-olykor a pázsiton tartott sertéseket is átvitték, jellemzően nyáron, mikor még nem termett makk a regéci erdőkben. Egy ilyen áthajtás során – amely egyébként nem volt veszélytelen az állatokra – farkasok és betegségek szedhették áldozataikat.³² Utóbbi történt a regéci sertéskonda egy kanjával is – „megveszett”. A beteg állatot maga II. Rákóczi Ferenc lőtte le.³³

Dokumentumok sora bizonyítja azt, hogy a fejedelem szerencsi tartózkodása alatt mennyi mindent küldtek Regécrről a szomszédos uradalomba.³⁴ A legjobban azonban az adott birtok számadása tárja ezt elénk. Nem kívánunk minden tételre kitérni, csupán az érdekesebbeket soroljuk fel: 6,5 köből búza, 5 köből árpa, 31 köből zab. Ezek egy része a fejedelem konyhájára vagy személyzetének ellátására ment, csakúgy, mint a borsó és a rásfia. Az árpa és a zab takarmányként lettek felhasználva, s szintén ezt a célt szolgálta a regéci tönkölybúza is, amelyből összesen 18,5 köbölt használtak fel. Az állatok, amelyeket ezekkel etettek, a fejedelem lovai voltak, összesen 19. Azonban mellettük találunk egy vissza-visszatérő érdekes tételt. A fejedelem tevéit. Hogy kitől és miért kaphatta ezeket az állatokat a fejedelem, erősen kérdéses. Jelenlegi tudásunk szerint más forrásban nem bukkannak fel. Eredetük kiderítése további kutatások feladata lesz. Annyi azonban bizonyos, hogy január 1-től június 26-ig tartotta az állatokat – merthogy 5 volt belőlük – a fonyi majorban. A tevékhez még egy pásztor is tartozott, akinek kenyeret sütöttek 3 köből kevert búzából.³⁵

A takarmányt és növényi élelmiszereket a regéci uradalom majorsági terméséből fedezték. Ezzel szemben a küldött állati eredetű termékeket már az úrbér alapján beszédtől. Ám ez csak a fele részt fedte le: szalonna, tehénhús, tojás, vaj stb. összesen 73,40 Ft értékben. A többi állatot három helyen: Hernádnémetiben, Szántón és Fonyon vásárolták. A repertoár ugyanaz: lúd, tyúk, pulyka, tojás, borjú, őz, nyúl. A regéci költségvetésből 71 Ft 40 dénár ment rá. Ez csak töredéke azon évi összkiadásnak, ami 4754,53 MFt volt. De hogyan nézett ki magának a szerencsi uradalomnak a gazdálkodási rendszere?

A szerencsi gazdálkodási rendszer

Egy gazdaság vizsgálatakor mindig több részről beszélhetünk: a szőlőművelésről, a szántógazdálkodásról, illetőleg az állattartásról. A Hegyaljához közel feküdvén, érdemes a sort a szőlőgazdálkodással kezdenünk. Egy biztos: nem Szerencs volt a Rákóczi-ház szőlőtermelésének központja. Egyedül Szerencsen és Zomboron voltak majorsági szőlők. Előbbihez az Előhegy, Urbán és Csicsér, utóbbihoz a Lajos, Mondolás, Köves, Kis-király és Disznókő tartoztak. Ezen két utóbbit 1704-re zálogba adták. Viszont, ami megmaradt, az sem hozott sok termést. A szerencsi szőlők 2–4 hordó bort adtak részenként.

³¹ Erre lásd bővebben: Veres 2021. 151–161.

³² MNL OL E 554 Szalay gyűjtemény. 1701. t. sz. A regéci juhászgazda és disznópásztor számadása. fol. 87r.

³³ MNL OL E 554 Szalay gyűjtemény. 1703. t. sz. A regéci uradalom 1695. évi számadása. fol. 96r.

³⁴ Uo. Fonyi Ferenc recognitiója csobolyókról. fol. 33r.; Uo. Fonyi Ferenc recognitiója konyhai szükségéről. 1695. szept. 12. fol. 42r., 43r., 45.; Uo. Kalusa Márton recognitiója. fol. 49r.

³⁵ Uo. A regéci uradalom 1695. évi számadása. fol. 83v.

A zomboriak közül is csak a Lajos volt kivétel, amely akár 38 hordó bort is adhatott.³⁶ Ezek az 1704-es viszonyok azonban nem hasonlítanak a századközépiekhez. Az 1643-as inventárium bizonyítja, hogy korábban sokkal több szőlő tartozott az allodiális besorolásúak közé. Sőt, Ondon is nagyszámú szőlő volt. Pontos kiterjedésükről csak Szerencs esetében kapunk adatokat. Az akkor hat tagban lévő szőlőterület valamivel több, mint 104 kapás volt, vagyis 12,5 hektár. A pontos értéket azért nem tudjuk megállapítani, mert a Szabó Mihálytól maradt szőlő területét nem adták meg. Ahogy Regéc esetében, úgy az itteni szőlőket is „vegyes gondozásban” művelték. Értjük ezalatt, hogy voltak olyan szőlők, amelyek teljes egészében a jobbágyok robotmunkájára voltak hagyva, másokat pedig szakmányban műveltek. Nem csodálkozunk, hogy pl. Ondon több terület esetén is kiemelik, hogy rossz karban van tartva. A regéci adatokat átnézve ugyanez tűnik a szemünk elé. Nem véletlen tehát az átállás a század végére a teljes szakmányos művelésre nemcsak Szerencsen, hanem az egész térségben.³⁷

Ahogy nincs adatunk a század közepi allodiális szőlők kiterjedésére, úgy nem tudjuk a terméseredményeket sem. Bár az 1704-es összeírás közli ezeket, azokból természetesen nem lehet visszakövetkeztetni. Helyette csak néhány adatunk van, amelyek igencsak eltérnek egymástól. Ez a néhány adat lényegében két dokumentumban oszlik meg. Az egyik a Debreczeni Tamás által vezetett bevételkimutatás, amely az 1646–1650 közötti éveket fedi le.³⁸ A másik iratot Makkai László tette közzé.³⁹ Az említett eltérés pedig a számok tekintetében mutatkozik meg. Míg a „szerencsi majorságban” 1646 és 1650 között igencsak alacsony terméseredményeket látunk, 156,5 hordó átlaggal, addig tíz évvel később a bevétel már 368 hordó. Bár első látásra azt hihetnénk, hogy az allodiális szőlők művelésén változtattak, amelynek eredménye a bő termés, ez azonban távol áll a valóságtól. Az eltérés a két dokumentum különböző vezetéséből fakad. Egyrészt Debreczeni Tamás a szerencsi uradalom majorsági bevételeitől külön kezelte a Zomborról és Ondról befolytakat. Már önmagában ez is nagy különbséget adhatna, hisz előbbinek 72, utóbbinak 66 hordó átlagtermése volt. S ehhez még hozzátesszük, hogy az 1660-as év különösen jó termésűnek számított, akkor csak a zombori allodiális szőlők adtak 155 hordó bort. Mégis a legnagyobb eltérés a mádi szőlőkből származtatható. A század közepi dokumentumok Mádot érintő következetlenségéből – egyszer Szerencshez számolják/írják, máskor nem – jól látható, hogy a korabeli összeírók sem tudták pontosan hova besorolni a mezővárost. Az 1640-es adatok külön kezelik Mádot,⁴⁰ míg 1660-ban az onnan származó bortermetést már a szerencsi majorság bevételei közé írták. Lássuk tehát, hogyan is alakultak ezek a bevételek. Csak összehasonlításként: ugyanezen években a regéci uradalomban hasonlóan alakultak a szőlőbevételek.

³⁶ MNL OL E 156 a. Fasc. 215. No. 002.

³⁷ Makkai 1954. 94.

³⁸ MNL OL E 210 5. Dominalia. 107. t. Rákóczi-birtokok 1647–1690. 38. cs. nr. 2. fol. 251r–258v.

³⁹ Makkai 1957. 24.

⁴⁰ Az 1643-as inventárium a szerencsi szőlők közé sorol 5 tokajit is, bár ezek sem a Debreczeni-féle, sem a későbbi dokumentumban nincsenek felsorolva.

	1646		1647		1649		1650		1660		Összes	
	Hordó	Átalag	Hordó	Átalag	Hordó	Átalag	Hordó	Átalag	Hordó	Átalag	Hordó	Átalag
Ond	71	1	50		104	4	36	1	53		314	6
Mád	112	3	88	4	140	4	73	4	110		523	15
Zombor	79	10	52	12	86	8	70		155		442	30
Szerencs	11	1	6	1	34		11		41		103	2
Összes	273	15	196	17	364	16	190	5	359			

1. táblázat. A szerencsi majorsági borbevételek 1646 és 1660 között.⁴¹

Magas bevétel mellé magas kiadás is jár. Említettük, hogy a század közepi összeírások tanúskodnak egyes szőlők pénzen való műveléséről. Számadások híján csak az inventárium és néhány feljegyzés adataira hivatkozhatunk ebben az esetben. 1643-ban kiugróan magas ráfordítással találkozhatunk. Ennek oka, hogy ide számolták a tarcali, illetve az ekkor még létező tokaji szőlők költségeit is. Bár érdekes mód, utóbbi követelte a legkevesebb pénzt. Az első helyen Tarcál áll 830,16 Ft-tal, majd ezt követi Szerencs és Ond (721,37 Ft), illetve Zombor (680,52 Ft). A végösszeg 2904,29 MFt-ra rúgott. Költséges művelési ág, főleg annak tekintetében, hogy az az évi pénzbevételek a sok hátralék miatt éppen elérték a 430 forintot.⁴² De ne gondoljuk, hogy túl nagy vesztesége lett volna miatta az uradalomnak. Az educillatio minden uradalom egyik kiemelkedő bevételforrását jelentette. 1635-ben Szerencsen és Tarcalon összesen 4990,97 Ft profitot hozott a bor kimérése.⁴³ S mégis, mindezek ellenére azt látjuk, hogy a század végére a szerencsi uradalom majorsági szőlőinek száma drasztikusan lecsökkent, s ezzel együtt a művelési költségek is. A szerencsi vincellér számadásából kiderül, hogy 1689-ben a szerencsi szőlőkre csak 191,09 forintot költöttek, úgy, hogy a művelés szakmányosok, s nem pedig jobbágyok útján történik.⁴⁴ A szerencsi szőlők gondozásának árát azonban árnyalja, hogy az Orbán s az Első hegy szőlők forgatása – tehát azok második kapálása – elmaradt, mert az akkori vincellér a szerencsi udvarbírótól, akit a forrásban csak Bekesi úrként jelölnek meg, nem adott rá pénzt. Feltűnő, hogy a harmadik kapálás említve sincs, tehát feltételezhető, hogy ezen két szőlőt hagyományosan csak két kapásban művelték. Ez azt jelzi, hogy a szerencsi szőlők kevésbé voltak fontosak – valószínűleg rosszul termőek voltak, s a művelési terület is jóval elmaradt a többi felsorolt allodiális szőlőtől –, így el is hanyagolták őket, amelyre rámutat továbbá az is, hogy egy részét 1689-ben ültették újjá „parlagból”.⁴⁵ Ez részben magyarázza az 1704-es rendkívül alacsony terméseredményeket. De miért volt szükség az allodiális szőlőállomány csökkentésére? Kérdésünkre a regéci uradalommal vont párhuzam adhatja meg a választ. A szomszédos uradalomban ugyanis ugyanez játszódott le. Korábbi vizsgálatainkból tudjuk, hogy a majorsági egységek csökkentésének elve a Szepesi Kamarához kapcsolódik. A Fiscus hegyaljai szőlőültetvényeinek racionalizálása már 1680-ban felmerült. Draheim Vilmos akkori kamarás végigjárva a kamarai birtokokat, je-

⁴¹ Az 1660. évi a jövedelmek közé sorol még szőlőt, a szentpéterit 9, és a sápit 1 hordó bevétellel. Mivel utóbbiak a felsővadász kerület részét képezik, így ezeket nem vettük bele számításunkba. (V. T.)

⁴² Makkai 1954. 94.

⁴³ Uo. 89.

⁴⁴ MNL OL E 554 Szalay gyűjtemény. 1701. t. sz. Szerencsi majorsági szőlők. fol. 104r–105r.

⁴⁵ Uo.

lentésében nagyrészt elhanyagolásról, rossz művelésről, ezért ráfizetésről beszél. Javaslattétele nyomán kezdődött a kamara szőlőinek „visszaosztása”. Vagyis jobban megérte dézsma alá kiosztani, vagy bérbe adni a szőlőket, mint az enyészetnek hagyni, amihez az is hozzájárult, hogy a szőlők egymástól messze, több tagban feküdtek. Művelésük tehát ebből a szempontból is nehézkes volt. A hegyaljai Rákóczi-szőlők megszerzésével pedig ez a trend folytatódott: a rossz termésű, költséges szőlőket – vagy jó árért az értékesebbeket is – bérbe adták, s kamarai kezelésben csak töredékük maradt. Minden valószínűség szerint a szerencsi majorságok esetében is hasonló folyamat játszódott le, ezért láthatunk már csak néhány szőlőt 1704-ben. II. Rákóczi Ferenc pedig átvéve családi birtokait, a kamarai kialakításon nem változtatott.⁴⁶ A szerencsi majorsági szőlők kevésbé voltak fontosak, mint a regéciek vagy a tokajiak. De a jelek szerint ezen birtok lényege nem is ebben merült ki.

A gazdaságot tovább vizsgálva ki kell térnünk a szántóművelésre. Csakúgy, mint a regéci adatok esetében, itt is nagyfokú forráshiányossággal találkozunk. A probléma abból fakad, hogy a század közepi adatok csak az adott évi vetés nagyságát adják meg, viszont a század végiek a termőföld befogadóképességét. Abból pedig, hogy adott egy egységnyi szántó, egyáltalán nem következik, hogy az teljes kihasználás alá esett, vagy hogy nem esett-e részben dézsma alá. Az 1648-as adatokból tudjuk, hogy az őszi búzavetés alá kb. 100 köböl és 3 véka esett. Ez két hely között oszlott meg: délebbre a szerencsi-zombori határban, illetve északabbra a felsővadászi kerülethez tartozó Selyeb mellett. A tavaszi vetést az árpa, zab, lencse, köles és borsó jelentette, amelyek együttes vetésterülete kb. 80 kassai köbölnyt tett ki. Ezen töredékes információ arra mutat, hogy a 17. század közepén 180–200 köböl majorsági szántóföld tartozott a szerencsi uradalomhoz.⁴⁷ A későbbi adatokból ellenben az alábbi táblázat állítható fel.

Település	Befogadóképesség kassai köbölben mérve		
	1689	1704	1704
Zombor	108	38 – 16	34
Prügy	80	23 – 16	39
Szada		–	
Megyaszó	64	21,5 – 15,5	74
Kak		–	
Hernádnémeti	30	5 – 5 – 5 – 15	40
Alsókemej		–	
Sissár		–	
Szerencs	310	60,5 – 88,5	258
Bass és Harkány	600	200	320
Összesen	1192	521	765

2. táblázat. A szerencsi uradalom szántóterületének nagysága.

⁴⁶ Vö. Veres 2021. 90–109.

⁴⁷ Makkai 1954. 96.

Talán először a két 1704-es dátum szorul magyarázatra. Előbbi (521 kassai köből) a Hagara Mátyás által készített összeírásból származik.⁴⁸ Utóbbi (765 kassai köből) pedig ugyanazon évben, de 4 hónappal korábban készült.⁴⁹ Ebből is látszik, milyen nehéz és mennyire pontatlan a szántóföldek méreteinek korabeli felbecsülése. Az 1689-es adatokkal pedig ez a differencia még inkább nyilvánvalóvá válik. Látva a század közepi adatokat, lehetett-e ekkora szántónövekedés 50 év leforgása alatt? A növekedés kétségtelen, annak mértéke már kevésbé.

Hogy megértsük, mi is történhetett, ismét a regéci adatokhoz kell fordulnunk. Itt ugyanazt figyelhetjük meg: a század eleji adatokhoz képest nőtt a vetésterület nagysága. Ez azonban nem egyenlő a tényleges vetésterülettel, amely éppen fordítottnal viselkedett, tehát csökkent. Szerencsen nem ismerjük a tényleges vetésterületet, de mivel a becsült szántónagyság szintén növekedést mutat, ezen uradalom esetében sem kizárt, hogy kevesebbet vetettek több földbe. Ez a népességfogyással van összefüggésben. A jobbágyok által elhagyott földek a földesúr tulajdonába szálltak vissza, amelyek aztán a majorság részét képezték. Vegyük Bass és Harkány egykori településeket, amelyek hasonló sorsra jutottak, mint a szomszédos Rátka. Bass és Harkány a század végére elnéptelenedett. Pusztán maradt földjeiket az úri földekhez sorolták, de nem használhatták ki azokat maradéktalanul. „*A földes úr annyi szántó földet foghat, amennyi szükségesnek láttatik,*” akár 200 kassai köbölre való vetésnagyságút is. Tehát nem tűnik téves adatnak a befogadóképesség növekedése. A mértéke viszont az 1704-es adatok különbözősége miatt is kérdéses. Ezt a kérdést pedig csak tovább erősíti az 1689-es kamarai felmérés. A majd 1200 kassai köbölre becsült vetésterület igencsak kitűnik adataink közül. Minden bizonnyal itt túlbecsülésről van szó. Feltételezésünket alátámasztja, hogy a regéci uradalom esetében 1315 köbölnyi területet tüntettek fel, holott tudjuk, hogy ekkor a regéci szántók nagysága „csak” 800–900 körül mozgott. Vagyis annak ellenére, hogy a regéci uradalom hegyvidéki birtoknak számított, s a szántóművelés jelentősége messze elmaradt a szőlőé mögött, a szerencsi szántógazdálkodás nem érhetett fel a regéciéhez.

Egy águnk maradt, amelyben Szerencs betölthette szerepét: az állattenyésztés. Ehhez tekintsük át táblázatunkat, amely a század közepi és végi állapotokat tükrözi. Alatta összehasonlításként a regéci számok láthatóak.

⁴⁸ MNL OL E 156 a. Fasc. 215. No. 002.

⁴⁹ Uo. Fasc. 041. No. 053.

Év	Szarvas-marha	Bivaly	Ökör	Juh	Kecske	Ló	Sertés	Baromfi	Lúd	Kacsa	Pulyka	Páva	Összesen
1635	67	9	47	895		90	292	218	67	75			1760
1643	47		52	597		64	140	49	49	29	2	12	1041
1648	140		38	413	2		75	61	28				757
1701	112		24	252				70	84	10	30		582
1703	150			1000				600					1750

3. táblázat. A szerencsi uradalom állatállománya.

Év	Szarvas-marha	Ökör	Juh	Kecske	Ló	Sertés	Baromfi	Lúd	Kacsa	Összesen
1635	55	8	156	31	9		32	10	8	309
1646	31	30	297			47				405
1696		20	21	40		76	112	35		304
1701	67	30	985	191		400	292	60		2066

4. táblázat. A regéci uradalom állatállománya.

A táblázatokból jól szembetűnik, hogy az állattenyésztés területén Szerencs sokkal jelentősebb volt. Különösen a juhtartást emelhetjük ki. Az ágazat fontosságát már a fentebb említett juhászház, s annak felszerelései, az abban tartott és készített juhsajtok és állatbőrök is előrevetítették számunkra. Szerencs legelői megfelelőek voltak erre a célra. A szomszédos fonyi majorságból (a regéci uradalom része) rendszeresen hajtottak át szarvasmarhát. 1695-ben 10 öreg fejős, 8 meddő tehenet, egy öreg alföldi bikát, egy kétéves bikát, 11 tinót, 1 tulkot és egy szőke tinót.⁵⁰ Az állomány nagysága és összetétele egyértelműen arra utalhat, hogy nemcsak legeltetési szándék miatt, hanem tenyésztésre is küldhettek oda marhákat, amelyben nyilván közrejátszott az is, hogy II. Rákóczi Ferenc ekkoriban Szerencs várában tartózkodott. De nemcsak Regécsről, hanem Sárospatakról is küldtek ide 12 ökröt, a cél ezek felhízalása volt már 1643-ban is.

A táblázatban egyetlen évben láthatunk jobb mutatókat a szerencsinél. Az 1701. év az egyik legjobb, legjobban jövedelmező volt a regéci uradalom számára. A juhok számának hirtelen nagymértékű növekedése azonban csaloóka lehet, ugyanis nagyrészüket a tokaji birtokról hajtották át legeltetés vagy téli szállás miatt.⁵¹

Köpeczi szerint a Rákóczi-birtokokat nagyfokú elhanyagoltság jellemezte a század végére.⁵² Korábbi kutatásainkból kiindulva mondhatjuk, vannak alapjai ennek a kijelentésnek. Kétségtelen, hogy nem ez az időszak volt a birtokok fénykora, ha mondhatjuk, az inkább az 1630–1640-es évekre esett. 1680-tól már egyre jelentősebb az elnéptelenedés, így a szolgáló lakosság megfogyatkozása, amely egyrészt a tömeges nemesítések és taxára engedések miatt alakult így. Ezek általános jelenségek voltak a korban, tehát nem mondhatjuk, hogy Köpeczi jellemzése egyedül a Rákóczi-uradalmakra lett volna érvényes.

Ha megnézzük a szerencsi uradalmat, egy kis birtokrészt látunk a hatalmas kiterjedésű Rákóczi-birtokok sorában. Fejlesztések elsősorban a század negyvenes éveiben történtek. Új majorházak, kamrák, sőt présház létesültek. Az állattartás jelentős méreteket öltött. S bár igaz, hogy a török kiűzése miatti harcok, a Thököly-féle felkelés nagy sebeket ejtettek a gazdálkodás arculatán, mégsem tűnik számunkra egy rosszul működő gazdaságnak a szerencsi uradalom. Ennek egyik legjobb alátámasztója maga a fejedelem. Hisz eltöltött volna-e majdnem fél évet családjával együtt egy olyan helyen, ahol nagy a baj, nagy a romlás, s nem képes sem a gazdasági személyzet, sem a gazdaság kielégíteni a fejedelem igényeit? Nem valószínű.⁵³ Felvetődhet viszont az a kérdés, hogy ha állításunk szerint nem volt nehéz helyzetben a szerencsi uradalom, miért volt szükség a regéci gazdaság segítségére a fejedelem konyhájának ellátása során. A válasz több részből tevődik össze. A szerencsi egy kis uradalom volt, amely akkor nem szolgált főúri rezidenciaként. Ahogy a regécinek, úgy a szerencsinek is egy funkciója volt, az önellátás. A megtermelt élelmiszereket munkásai fizetésébe forgatta vissza, ráadásul ebből a korszakból nincs tudomásunk arról, hogy a Rákóczi-birtokokon nagyívű kereskedelem folyt volna. Vagyis nem volt

⁵⁰ MNL OL E 554 Szalay gyűjtemény. 1703. t. sz. A szerencsi majorba való tehenek hajtásáról, 1695. április 1. fol. 32r.

⁵¹ MNL OL G 29 Rákóczi-birtokok iratai V.3.C/G 82. cs. 96. d. 38–39.

⁵² Köpeczi–R. Várkonyi 1976. 58.

⁵³ Hozzátesszük, a majorság javítása már II. Rákóczi Ferenc ottléte alatt megkezdődött. Ebben szintén a regéci uradalom tisztjei voltak a „szomszédok” segítségére. 7000 zsindelet, 33 deszkát küldtek át, s még a kőművesek bérét (12 Ft) is kifizették.

annyi élelmiszerkészlet felhalmozva. A fejedelem nagyszámú kísérete ezt pedig megkövetelte volna. Másrészről Rákóczi Ferenc rosszkor érkezett. A regéci birtok terméseredményeiből tudjuk, hogy az 1695. év rendkívül gyenge termésű év volt. Mind a szőlő, mind a gabona mennyisége visszaesett. Mindez pedig nem független a kis jégkorszak jelenségétől.⁵⁴ Tehát elképzelhetetlen, hogy az a lehűlés és rossz idő, amelyet a szomszédos uradalomban tapasztaltak, ne lett volna érezhető Szerencsen is. Tehát a Regécről tapasztalt segítség nem feltétlen a rossz gazdaság jele volt, sokkal inkább a Rákóczi-uradalmak között megvalósuló együttműködést szimbolizálja.

Tanulmányunkban megpróbáltuk felvázolni, hogyan is nézhetett ki a 17. század végén a szerencsi uradalom. Kialakulását megkíséreltük a kezdetektől levezetni, s azt láttuk, hogy bár gazdasági szempontból nem Szerencs volt a legkiemelkedőbb Rákóczi-birtok, a fejedelmi család életében kétségtelenül fontos szerepet töltött be.

⁵⁴ Büntgen–Hellmann 2014. 360., 362.

Tünde Veres

“Dignified Prince with all His Court People in Szerencs, Continuing His Housing” – The Szerencs Manor at the End of the 17th Century

In April 1695, Ferenc Rákóczi II. arrived to the territory of their Szerencs estate with his family: his wife, brother and brother-in-law. They enjoyed the hospitality of the estate for almost half a year. The visit had its antecedents. The prince spent the former year on a cruise in Italy, arriving back from which his brother welcomed him with bad news: their family estates were waiting to be taken over in a dilapidated state. After this impression, the young Rákóczi decided to visit all his family estates.

Many of the surviving documents from the visit in 1695 come from the accounts of the neighbouring Regéc estate. This is because food had been sent to Szerencs several times. In our study, we try to reconstruct the said visit on the basis of these resources, asking the question why the economic assistance of the neighbouring Regéc was needed. To answer this, we would try to outline the history of the Szerencs manor, starting from its inception, focusing on the allodial economic system.

Források

- A. O. 33. Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. XXXIII. [1349]. Szerk.: Sebők Ferenc. Szeged, 2015.
- MNL OL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
- A 57 Magyar Kancelláriai Levéltár. Libri regii.
- E 156 a. Magyar kincstári levéltárak. Magyar Kamara Archivuma. Összeírások. Urbaria et Conscriptiones. Registrata.
- E 210 Magyar kincstári levéltárak. Magyar Kamara archívuma. Miscellanea.
- E 554 Magyar kincstári levéltárak. Magyar Kamara archívuma. Városi és kamarai iratok.
- G 29 A Thököly- és a Rákóczi-szabadságharcok levéltárai. Rákóczi-szabadságharc levéltára. Gazdasági iratok (1694–1712).
- Q 156 Mohács előtti gyűjtemény. Diplomatikai Levéltár. Az Országos Levéltár fondjaiból kiemelt oklevelek. Családok. Rákóczi-Aspremont család.
- Q 311 Mohács előtti gyűjtemény. Diplomatikai Levéltár. Az Országos Levéltár fondjaiból kiemelt oklevelek. Kincstári levéltár. Mka. Neo-regestrata acta.
- ÖStA Österreichisches Staatsarchiv
- HKA HFU Hofkammerarchiv. Hoffinanz Ungarn.

Szakirodalom

- Buza 2001. Buza János: Az aranyforint felső-magyarországi árfolyama a 17. század első felében. In: Numizmatikai közlöny, 100–101. (2001) 1. sz. 147–154.
- Buza 2008. Buza János: Még egyszer a poltúrákról. Pénztörténeti tévutunkról helyes irányba. In: Századok, 142. (2008) 4. sz. 967–998.
- Buza 2021. Buza János: Magyarországi és erdélyi pénzürtékek a 16–17. században közép-európai kitekintéssel. Bp., 2021.
- Büntgen–Hellmann 2014. Ulf Büntgen, Lena Hellmann: The Little Ice Age in Scientific Perspective: Cold Spells and Caveats. In: The Journal of Interdisciplinary History, 44. (2014) No. 3. 354–368.

- Détshy 1988. Détshy Mihály: Rákóczi Zsigmond szerencsi vár- és templom-építkezésének dokumentumai. In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXV–XXVI. Szerk.: Dobrossy István, Viga Gyula. Miskolc, (1988). 229–242.
- Falussy 1989. Falussy József: A „szerencsi” Rákóczi. In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXVII. Szerk.: Szabadfalvi József, Viga Gyula. Miskolc, (1989). 341–357.
- Horváth 1960. Horváth Tibor Antal: A magyar aranyforint értékváltozása 1490–1700 között. In: Numizmatikai közlöny, 58–59. (1959–1960) 1. sz. 33–50.
- Köpeczi–R. Várkonyi 1976. Köpeczi Béla, R. Várkonyi Ágnes: II. Rákóczi Ferenc. Bp., 1976.
- Köpeczi–R. Várkonyi 2004. Köpeczi Béla, R. Várkonyi Ágnes: II. Rákóczi Ferenc. Bp., 2004.
- Makkai 1954. Makkai László: I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai (1631–1648). Bp., 1954.
- Makkai 1957. Makkai László: Paraszti és majorsági mezőgazdasági termelés a XVII. században. (Agrártörténeti tanulmányok 2.) Bp.–Gödöllő, 1957.
- Ortutay 1977. Ortutay Gyula: Magyar Néprajzi Lexikon. Bp., 1977–1981. Online-változat: Magyar Elektronikus Könyvtár, <https://mek.oszk.hu/02100/02115/html/1-1385.html> (Utolsó letöltés: 2021. augusztus 10.)
- Pongrácz 1967. Pongrácz Pál: Régi malomépítészet. Bp., 1967.
- Szűcs 1993. Szűcs Jenő: Sárospatak kezdetei és a pataki uradalom. In: Történelmi szemle, 35. (1993) 1–2. sz. 1–57.
- Takáts 1961. Takáts Sándor: Művelődéstörténeti tanulmányok a XVI–XVII. századból. Sajtó alá rendezte: Benda Kálmán. Bp., 1961.
- Trócsányi 1978. Trócsányi Zsolt: Rákóczi Zsigmond (Egy dinasztia születése). In: A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1978. (A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai LIX.) Szerk.: Dankó Imre. Debrecen, (1979). 57–110.
- Veres 2021. Veres Tünde: A regéci uradalom gazdaság- és társadalomtörténete a Rákóczi család birtoklásának időszakában (1646–1711). PhD értekezés, kézirat. Debrecen, 2021.

Nyul Imre

Háromszéki Szotyori Nagy család debreceni ága

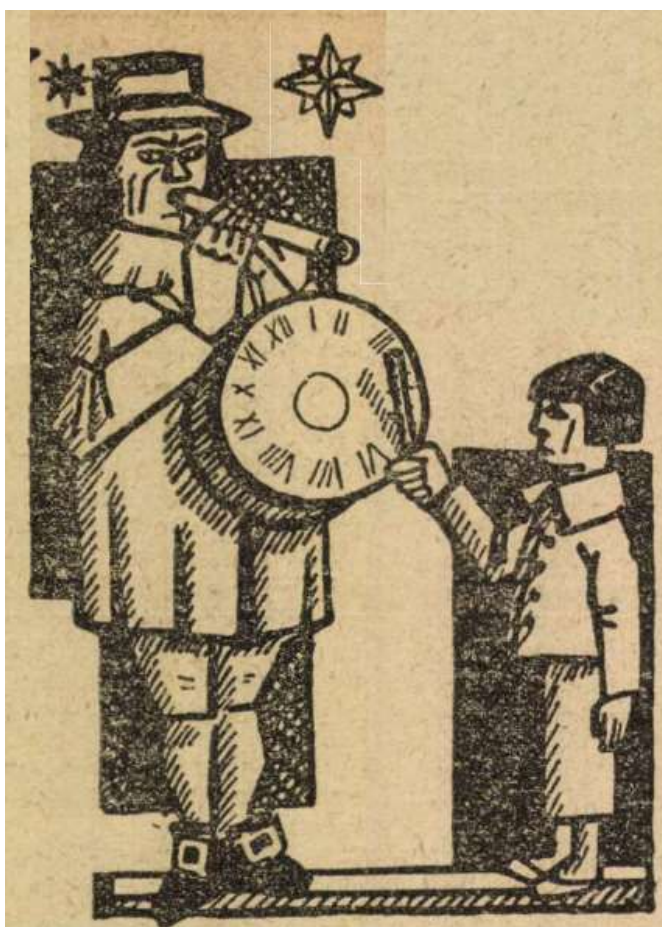
Debrecenben ma is megtalálható a Szotyori utca, illetve külterületén volt a Szotyori-telep, valamint az ottani utcák is – Kálmán, Géza és Sándor – a Szotyori Nagy család tagjaira emlékeztetnek. Viszont a família élete, története kevésbé ismert, csak a református Nagytemplomhoz, illetve a Református Kollégiumhoz kötődő tagjairól jelentek meg külön-külön írások.

A Háromszék vármegye területén található Szotyor falu környékén élt a szotyori Nagy család. Bocskai Istvántól 1606. november 6-án a testvérek, Pál, János és Mihály kaptak nemesi levelet. Kerülőúton, Komáromon keresztül került Debrecenbe a család egyik ága Szotyori Nagy Mihály révén.

1. kép. A családi címer.

Szotyori Nagy Mihály 1780. május 30-án született a székelyföldi Tordán és ott lett templomi orgonista. (Apja, Mihály szintén orgonista volt az ótordai református eklézsián, és értett az orgonaépítéshez is.) Debrecenbe érkezése előtt, 1806. szeptember 6-tól a révkomáromi református templom kántoraként tevékenykedett. De igazi ezermester is volt. Zenélő órákat is szerkesztett, „*az egyik egy fából faragott férfialak, mely két kezében a szájához illesztett fuvalát tart. Az alak mellén, a nyakába akasztott szalagon függve, egy porcellánból való rendes óraszámlap látható, melyen azonban nincs mutató. A férfiú előtt egy szintén fából faragott gyermek-alak áll, mely a jobb kezének mutatóujjával minden egyes órában az üres óraszámlapon megmutatja, hogy hány az óra? A mikoron pedig a gyermek az órát megmutatja, ugyanakkor a faember a szájához illesztett fuvalán különböző zenedarabokat játszik, még pedig úgy, hogy teljesen tisztán láthatóan az ember maga fújja a szájával a kérdéses zeneszerszámot és a saját ujjával billegtet.*” Erről egy újságban megjelent rajz is készült. A révkomáromi templom toronyórájához is zenélő szerkezetet készített, „*amely minden óraiítés után kellemes dallamokat zeng*”. De zenélő asztalok és székek is kikerültek a keze alól, illetve orgonák javításával is foglalkozott.¹

2. kép. A zenélő óra.²

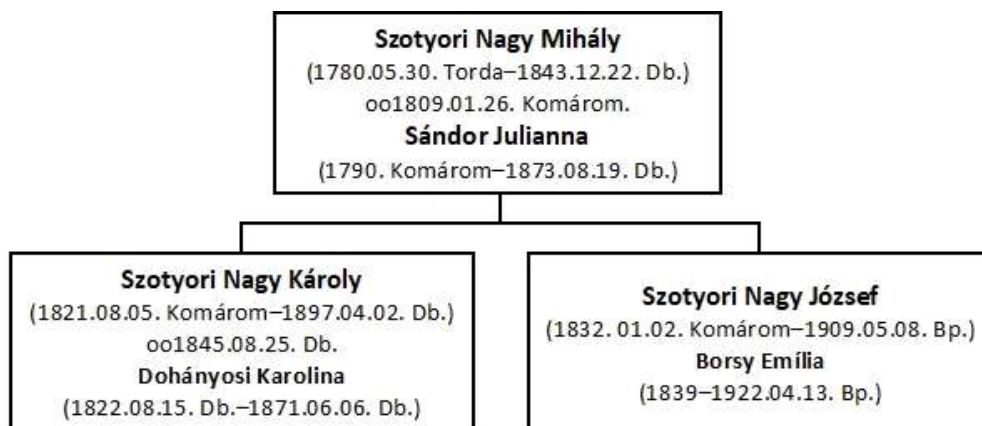
¹ Zsoldos 1929. 34.

² Uo.

Debrecenbe érkezésük után, 1838-ban a presbitérium megválasztotta a református Nagytemplom kántorának, ő volt az első orgonáló kántor a „Kálvinista Rómában”. Felesége halászi Sándor (több helyen Lándor) Julianna (Révkomárom, 1790 – Debrecen, 1873. március 16.) volt. Komáromban kötöttek házasságot 1809. január 26-án.

1838-ban Szotyori Nagy Mihály kántor-organista közreműködésével avatták fel a Nagytemplom első orgonáját. Előadásmódjáról így írtak: „[...] az egyház első orgonásza nem nehézkedett az orgonára, s nem vette annyira igénybe, mert birt erőteljes éneklőhanggal, mi többet ért az egész orgonánál.”³ 1843. december 22-én hunyt el Debrecenben.

13 gyermekük született 1809 és 1836 között, de csak kettőről vannak információk.

3. kép. Szotyori Nagy Mihály és gyermekei.⁴

1. Szotyori Nagy Károly (1821–1897) és családja

Szotyori Nagy Mihály és Sándor Julianna első gyermeke **Szotyori Nagy Károly**, 200 éve, 1821. augusztus 5-én született Révkomáromban. Ő a család legismertebb tagja. Már 10 éves korában kitűnt tehetsége. Erről így emlékezik meg a család feljegyzése: „Ezen fiam már 10. esztendő korában annyira értette a fundamentomos orgonálást és éneklést is, hogy boldogult 1° Ferentz volt kegyes királyunk 40. esztendei uralkodása ünnepe alkalmával, a Rév Komáromi Reform. Templomban végbe ment czeremoniás Isteni tisztelet alatt az éneklést és orgonálást a nagy publicum telyes meg elégedésére dicséretesen végezte. Ő jó testtel indult, jó kántor és organista. A Catholicum Templomban lévő éneklő karnak, nem különben a Polgári Musicusok társaságának is szükséges és hasznos tagja. Játsszik hat féle musikákon, ugy mint: orgonán vagy fortepianon, klarinéton, flótán vagy picolon, begedűn, violonon, gitáron.”⁵

³ Ivánka 1876. 425.

⁴ A családfa a szerző saját szerkesztése.

⁵ MNL HBML XIII. 35. 1. 110–111.

4. kép. Szotyori Nagy Károly 1873 körül.⁶

1838-tól a debreceni Református Kollégium zenetanára. Apja halála után Károly vette át a kántori, illetve az orgonista tevékenységet tőle. 1844. április 24-én választották meg kántornak, de azonnal kérte, hogy külföldre mehessen tanulmányútra. Távolléte alatt öcsé, József helyettesítette. Egy év múlva tért vissza, miután Bécsben, Prágában, Berlinben, Lipcsében és Stuttgartban folytatott tanulmányokat. Főleg az orgonaépítést és a protestáns zeneirodalmat tanulmányozta. Szotyori Nagy Károly 1845–1897 között a Kollégium ének-zene tanára volt. 1845-ben a Kántus addigi vegyeskarát férfikarrá szervezte át, és világi műveket is tanított az egyháziak mellett. 1853-ban megalapította és működtette Debrecen első magán zenekonzervatóriumát, ahol 50–60 növendék tanult, majd az 1862-ben létrejött Debreceni Zenede tanára lett haláláig. Hatalmas szerepe volt a Zenede tanrendszerének kidolgozásában is.

⁶ DM Fotótár, Gondy–Egey Gyűjtemény

Több mint 50 év múlva Kodály Zoltán is elismerően emlékezett meg róla: „A szolfézsztanításnak alig valami nyomát fedezhetjük fel. Debrecenben a Svájcot megjárta Szotyori Nagy kezdett ilyesfélét, – »általános képezde« néven fordította a »technique générale«-t. Ez tudniillik azt jelenti, amit mindenfajta zenésznek tudni kell [...]».⁷

Több műve is megjelent nyomtatásban.

Az *Énekhangzatos könyv*, melyben foglaltatnak a Magyar ország reformált Egyházak nevezetesebb 'Soltárjai, minden Dicséretei és Temetési énekjeinek hangzatai, rövid utmutatással az éneklés tanítására című kötet 1846-ban jelent meg, ezt Zákány József (1785–1857) zene- és neveléstanár kollégájával közösen készítette.

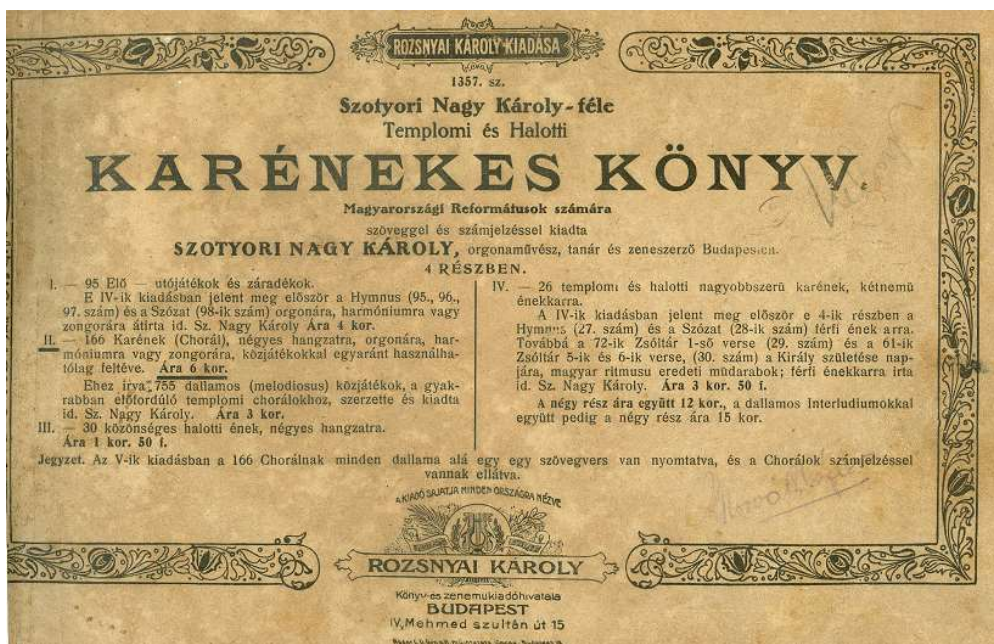
5. kép. Énekhangzatos könyv.⁸

⁷ Kodály 1974. 279.

⁸ Sz. Nagy–Zákány 1846. (Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Bölcsészettudományi és Természettudományi Könyvtár 753.805.)

A *Templomi Karénekeskönyv Erdély Országai Evang. Reformátusok számára ...* című műve 1848-ban jelent meg. A kiadvány elméleti bevezetéssel és orgonaismereti alapfogalmakkal kezdődik.

A *Templomi és Halotti Karénekes Könyv*, ami egyben az első magyar református korálkönyv, 1848-ban jelent meg. Öt részre oszlik, melynek első fele 94 preludiumot tartalmaz, korabeli német szerzők munkáit és saját kompozíciókat. Ezt 166 templomi koráldallam feldolgozása követi „*orgonára vagy zongorára, közbejátékokkal egyiránt használhatólag feltéve*”. Az ötödik, befejező rész egy orgona- és zongoraiskola.

6. kép. *Templomi és Halotti Karénekes Könyv*.⁹

Mai temetéseken is meg-megszólal néhány ének Szotyori Nagy Károly nyomtatásban és kézírásban elterjedt halottas gyűjteményéből.

Örökölte apja műszaki érdeklődését is. Külföldi útja során az orgonák technikai részével is megismerkedett. Majd kapcsolatba került Carl Friedrich Ferdinand Buckow (1801–1864) porosz királyi orgonaépítővel, valamint a debreceni orgonaépítő mesterrel, Kiszél Istvánnal (1820–1880), akivel közösen több orgona elkészítésén munkálkodott. Szotyori Nagy Károly és Kiszél István közös munkájának eredménye a debreceni református Kistemplomban 1881-ben átadott orgona, de fontos szerepe volt a Nagytemplom orgonájának felújításában is.

Szotyori Nagy Károly orgonaszakértőként is komoly hírnévre tett szert. Hívták többek között Hajdúhadháza, Hajdúnánás, Kabá, Karcaga, Kunmadaras, Nagylétára, Szeghalomra, az ottani orgonák terveinek előkészítéséhez, illetve a kész orgona átvételére.

⁹ Sz. Nagy 1848. (Debreceni Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Bölcsészettudományi és Természettudományi Könyvtár R.Z. 87423/J)

1896. január 26-án ünnepelte ötvenéves tanári jubileumát, melyről az országos sajtó is megemlékezett. Az esemény alkalmából Ferenc József a koronás arany érdemkereszttel tüntette ki.

Felesége Dohányosi Karolina (Debrecen, 1822. augusztus 15. – Debrecen, 1871. június 6.) volt. 1845. augusztus 25-én, Debrecenben kötöttek házasságot. Lakásuk először az Egyház tér 1088. szám alatt (a mai Fűvészkert utca 2. szám alatt álló korábbi házban), majd a Széchenyi utca 4. szám alatti lelkészlakban volt, a Kistemplom mögött. Volt egy saját házuk is a Piac utca 338. szám (a mai 8. helyén) alatt. Hét gyermekük ismert: Karolina (1847–1885), Lajos (1849–1883 előtt), Emília (1851–1883), Kálmán (1853–1942), Károly (1855–1935), József (1858–1958) és Johanna (1860–1862).

Szotyori Nagy Károly Debrecenben hunyt el 1897. április 2-án. A Kossuth utcai sírkertben levő családi sírboltban helyezték örök nyugalomra. A temető szanálásakor a sírt áthelyezték a Köztemetőbe, ahol az ma is megtalálható.¹⁰

Halála után fiai felajánlották, *„hogyan amennyiben atyjoknak a tanítóképző intézet tanulóival szemben bármi címen valami követelése volna, arról [...] a tanítóképző intézet részére lemondanak.”* A tanulók visszafizetett összegeiből és fiai későbbi adományaiból 1912-ben létrejött a „Szotyori Nagy Károly zenealapítvány”, melynek célja *„A debreceni tanítóképző intézetben a zenei tárgyakból legjobb előmenetelt tett tanulóknak ösztöndíjban részesítése”*.¹¹

1.1. Szotyori Nagy Karolina (1847–1885)

Kálmán és Karolina legidősebb gyermeke **Szotyori Nagy Karolina** 1847. december 23-án született Debrecenben. 1871. szeptember 9-én házasságot kötött az ismert debreceni „kártyagyárnok”, kiadó- és nyomdatulajdonos Kutassy (Brumer) Imrével (Debrecen, 1839. április 13. – Debrecen, 1910. november 15.).

Kutassy Imre 1864-ben megvette a Werfer Károly-féle könyomdát, majd 1871-ben több nyomdát is felvásárolt és részvénytársulatot alapított, melynek igazgatója volt. 1876-ban az összes részvényt megvásárolta és önállóan folytatta az üzletet. 1874 júliusában megalapította a *Debreczeni Ellenőr* politikai napilapot, melynek később felelős szerkesztője lett, majd 1891-ben a *Debreczeni Hírlap* politikai napilapot is. Kő- és könyvnyomdai termékei több díjat is elnyertek a londoni, szegedi és székesfehérvári kiállításokon.¹² Munkái közül kettőt gyakran említenek, melyek a bátor hazafiságát bizonyítják: az 1848/49-es hősök arcképevel készített magyar kártyát, illetve kiadta az aradi vértanúk arcképsorozatát.

¹⁰ Debreceni Köztemető, XII. tábla 7. sor 65. sírhely.

¹¹ TtREL II.22.c. 1. d. 128.

¹² Szinnyei 2021.

7. kép. Kutassy Imre 1867 körül.¹³

A Nagy-Új utca 1705. szám alatt éltek (ma Bajcsy-Zsilinszky utca 14.). Karolina 1885. május 28-án Debrecenben hunyt el, és a Szent Anna utcai katolikus temetőben temették el.

Hat gyermekük született, de közülük csak egy, Kutassy Ilma Terézia (Debrecen, 1882. szeptember 3. – Debrecen, 1954. március 24.) élte meg a felnőttkort, férje Popovits Gyula Czézár (1874–1957) volt.

Érdekesség, hogy Kutassy Ilma emlékkönyvébe Ady Endre is írt 1899. február 22-én:

*Egy hervadt ibolyacsokorból
Tavaszi illat száll felénk,
Egy régi név áttör sugárzón
A múlt sötét, bús éjjelén.
Lapozzon majd bízón e könyvbe,
Ha tán szemébe könny tolt*

*S majd meglátja, fel fog támadni
Az ifjuság s a drága múlt...
...A feltámadt múltból kisaszrad
A hit, mit rég' elföldelénk,
Egy tán rég' elhalványult sorból
Tavaszi illat száll felénk!...*

¹³ DM Fotótár, Gondy–Egey Gyűjtemény

A Kutassy unoka, Kutassy Ilma lánya, **Popovits Erzsébet** (Debrecen, 1901. december 9. – Brazília, 1977 után) 1927-ben, Debrecenben fejezte be orvosi tanulmányait, és a debreceni klinikán is dolgozott gyermekorvosként. Férje, dr. lovag Schmidt Félix (1899–1990) többek között a debreceni OTI¹⁴ főorvosaként is tevékenykedett. Ő is Debrecenben szerzett diplomát 1925-ben. Elváltak. Erzsébet 1939-ben Budapestre költözött. 1943-ban a Svábhegyi Szanatórium Rt. igazgatósági tagja lett, a tisztséget az államosításig, 1947-ig töltötte be. 1947-ben testvérével, Gyulával kivándoroltak Brazíliába.

8. kép. dr. Popovits Erzsébet.¹⁵

1.2. Szotyori Nagy Emília (1851–1883)

Károly és Karolina harmadik gyermeke, **Szotyori Nagy Emília** 1851. augusztus 28-án Debrecenben született, és ugyanitt hunyt el 1883. szeptember 30-án. A Debreceni Zenedében is tanult. Nem házasodott meg.

¹⁴ Országos Társadalombiztosító Intézet

¹⁵ A kép a Szotyori Nagy család tulajdona.

1.3. Szotyori Nagy Kálmán (1853–1942)

Károly és Karolina következő gyermeke **dr. Szotyori Nagy Kálmán** 1853. december 12-én született Debrecenben. Budapesten szerzett orvosi diplomát 1878-ban. Még egyetemi hallgató korában is fellépett a Debreczeni Dal- és Zeneegylet énekkarában. Az egyetem elvégzése után rögtön, a boszniai megszállás alatt, mint katonai főorvos teljesített szolgálatot.

Először a vajdasági Moholon gyógyított. Ezen a településen ő volt az első községi orvos. 1897-ben tért vissza Debrecenbe, ahol nagyon szerteágazó tevékenységeket végzett. Néhány ezek közül: császári és királyi főorvos, járási tiszti orvos, kórházi igazgató főorvos, több évtizeden át Debrecen Város Törvényhatósági Bizottságának tagja.

9. kép. dr. Szotyori Nagy Kálmán 1903 körül.¹⁶

¹⁶ DM Fotótár, Gondy–Egey Gyűjtemény

Debreceni lakásuk a Hatvan utca 15. szám alatt, a Bethlen utca sarkán volt, amely egyben orvosi rendelőként is szolgált. (A ház, amit 1973-ban bontottak le, 1940-ben már Ilona lánya, Kopnyik Lajosné tulajdonában volt.) De több telekkel, házzal is rendelkezett, ezért Szotyori Nagy Kálmánt házbirtokosként is emlegette a sajtó. A mai Kálmán és Szotyori utcák, illetve a mai Bartók Béla út által bezárt terület északi részének egyharmadán elterülő majorsági föld is az övé volt, amit elsősorban szérűskertként hasznosított. 1909-re az egész területet felparcellázva értékesítette, így jött létre a Szotyori-telep.¹⁷

Szintén az övé volt a Kishegyesi út 11. számú ház, a Diófa utca sarkán, egy nagyobb telken, amely szőlővel volt betelepítve. Később, az 1930-as évek végén ide vonult vissza. Az ingatlan 2001-ig volt a család birtokában. Nem messze, a 15. szám alatt is volt egy háza, és a város déli részén is egy nagyobb telke, a Vértesi utca 6. szám alatt. Ennek funkciójáról nincs információ. Ezeken kívül egy 14 holdnyi telke is volt a Hadházi úton, melyet még 1899-ben kisajátítottak a lovassági laktanya (jelenleg a Debreceni Egyetem Campus) céljára. Az utóbbi négy mind apai öröksége volt.

Szotyori Nagy Kálmán 1879. március 27-én, Kecskeméten kötött házasságot Csilléry Adéllal (Kiskunlacháza, 1859. január 20. – Debrecen, 1927. augusztus 21.). Kilenc gyermekük született: Géza (1880–1946) gépészmérnök, Ilona (1882–1960) SZTK ügyintéző, Mária Adél Elvira (1883–1897 előtt), Matild Olga (1885–1886), Gizella Adél Zsuzsanna (1887–1942 után), Sándor János Eugén (1888–1968) közjegyző, Ida Mária (1890–1959), Gyula Kálmán (1893–1942 előtt) és Vilma Adél (1896–1897 előtt).

A 76 évesen is praktizáló orvosról így írt a korabeli sajtó: Szotyori Nagy Kálmán „*ma is olyan fürge, olyan gyors, hogy megirigyelhetik akár a legfiatalabb orvosok is*”.¹⁸ Dr. Szotyori Nagy Kálmánnak félszázados orvosi jubileuma alkalmából a közegészségügyi szolgálat terén kifejtett buzgó és érdemekben gazdag munkássága elismerésül a kormányzó a magyar királyi egészségügyi tanácsosi címet adományozta. „*A debreceni határ népének fíradhatatlan orvosa*” 1942. november 30-án Debrecenben hunyt el, és a Közttemetőben helyezték végső nyugalomra. Sírja ma is megtalálható.¹⁹

1.3.1. Szotyori Nagy Géza (1880–1946)

Kálmán és Adél legidősebb fia, **Szotyori Nagy Géza** (Mohol, 1880. február 14. – Debrecen, 1946. július 20.) ismert gépészmérnök volt. Fiatalon, 1904-ben Fiumében, az Adria Tengerhajózási Részvénytársaságnál kapott hajógépészi állást, mint tengerészeti tiszt. Később társával, Juhász Imrével Debrecenben alapítottak műszaki irodát. Több szabadalmuk volt, pl. 1934-ből „*Szívó és kipuffogó torok robbanó motorokhoz*”,²⁰ de az ő találmányuk a petróleummal működő motorkerékpár is.²¹ Ő is a debreceni Közttemetőben nyugszik.

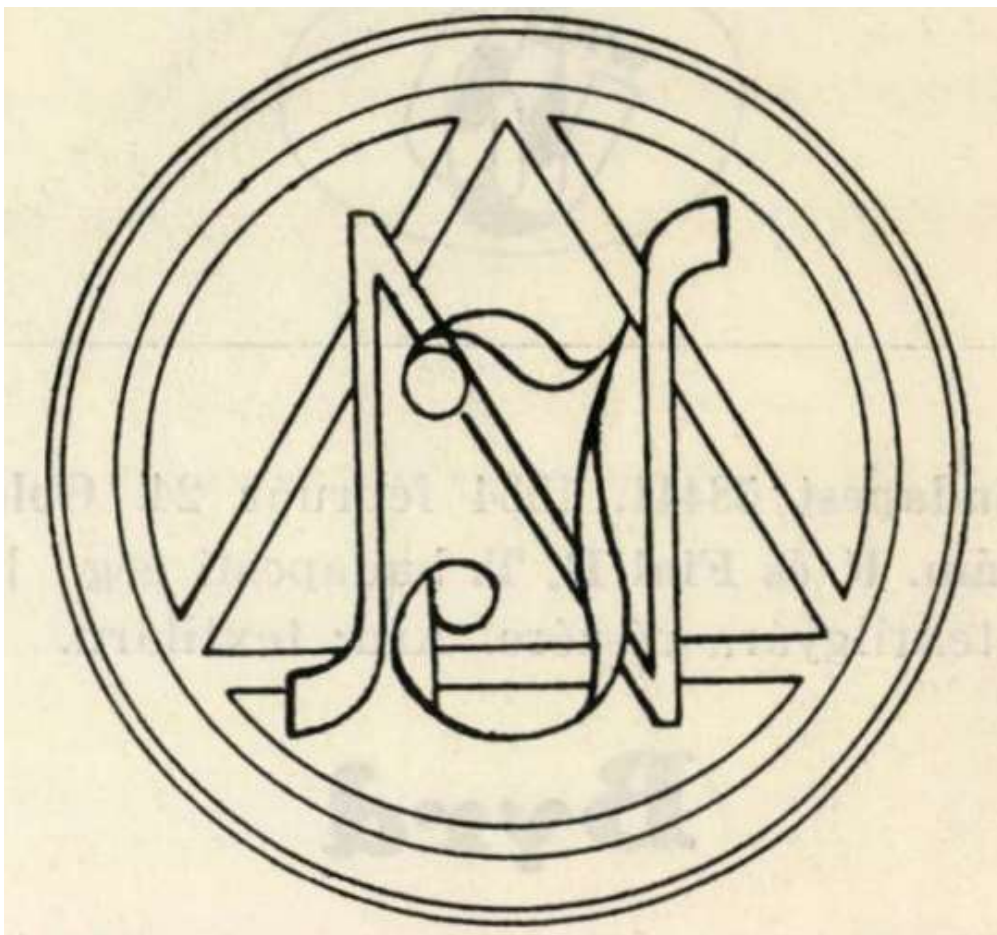
¹⁷ MNL HBML IV.1405.b. 7293/1909.; 12507/1909. Szotyori Nagy Kálmán majorsági földje eldarabolása.

¹⁸ Kis Újság 1929. 3.

¹⁹ Debreceni Közttemető, XII. tábla C oldal külön sírhely (COKS).

²⁰ 112976. V/d/2. számon bejegyzett szabadalom (1934. november 3-án benyújtva). Szabadalmi Közlöny 1935.

²¹ Brassói Lapok 1934. 5.

10. kép. Szotyori Nagy- és Juhász-féle cég lajstromozott védjegye.²²

Kutatásaim szerint Géza leszármazottjai azok, akiknek egy része ma is Debrecenben él. A korábban már említett Diófa utca 2. szám alatti kétszobás házban élt 1976-ig Géza felesége, Amélia Cardoso Bautista (1902–1976), majd 2001-ig fiuk, **Szotyori Nagy Sándor** (1929–2001) kereskedő, boltvezető családjával együtt. Sándor két lánya ma is Debrecenben él.

1.3.2. Szotyori Nagy Sándor János Eugén (1888–1968)

Kálmán és Adél másik fia, **dr. Szotyori Nagy Sándor János Eugén** (Mohol, 1888. május 31. – Kisvárd, 1968. április 15.) Kolozsváron szerzett jogi diplomát, először Debrecenben volt közjegyző. Kiadója volt a Debrecenben megjelenő *Jogászélet* című hetilapnak. 1914. május 1-től a Püspöki palota 3. emeletének 34. számú, kétszobás garzon lakásában éltek.²³ A világháborúban a 39. gyalogezrednél szolgált. 1918-tól Nagykállóban,

²² Központi Védjegy-Értesítő 1934. 56.

²³ Mazsu 1990. 77.

majd 1926-tól Kisvárdán volt közjegyző. Itt házat is épített, ami egyben a hivatala volt. A házat később államosították. 1945 előtt több társadalmi funkciót is betöltött. Hajdúsámszonban is volt birtoka, amelyen sikeresen gazdálkodott. 1945 után is, nyugdíjazásáig közjegyzőként tevékenykedett Kisvárdán.²⁴

11. kép. Szotyori Nagy Sándor.²⁵

1.4. Szotyori Nagy Károly (1855–1935)

Károly és Karolina ötödik gyermeke **ifj. Szotyori Nagy Károly** 1855. október 9-én született Debrecenben. Követte nagyapja és apja mesterségét, kántor-organistaként, zeneitanárként és zeneszerzőként tevékenykedett.

1877-ben meglátogatta Liszt Ferencet. Erről így írtak: „*Ifj. Sz. Nagy Károly a múlt héten kézbesíté a nagy mesternek ajánlott zene-művét, a »Debreczeni emlék« című ábrándot. A mester eljátszatta először a szerzővel művét, aztán pedig maga is a zongorához ült s szintén eljátszta, legnagyobb meglepődését nyilvánítva s buzdítva szerzőt a további munkásságra. Hogy mily szíves fogadtatásban*

²⁴ Néző–Szeifried 2016. 86.

²⁵ Néző–Szeifried 2016. (Várday István Városi Könyvtár, Kisvárdá 929 N 74)

részesült Liszt Ferencz-nél a fiatal compositeur, mutatja az, hogy mintegy három óráig beszélgetett vele s midőn annak férfi quartette-jét is átnézte s Sz. Nagy Károly már távozni készült, négy darab kitűnő minőségű szívarral ajándékozta meg, e szavakkal nyújtván át neki: én is adok önnek egy quartette-t az útra, üzenje meg, ha nem találna jó lenni.”²⁶

12. kép. ifj. Szotyori Nagy Károly.²⁷

13. kép. Debreczeni Emlék.²⁸

14. kép. Debreczeni Nefelejtsék.²⁹

²⁶ Kecskeméti Lapok 1877.

²⁷ Szilágyi 2009. 2. 260.

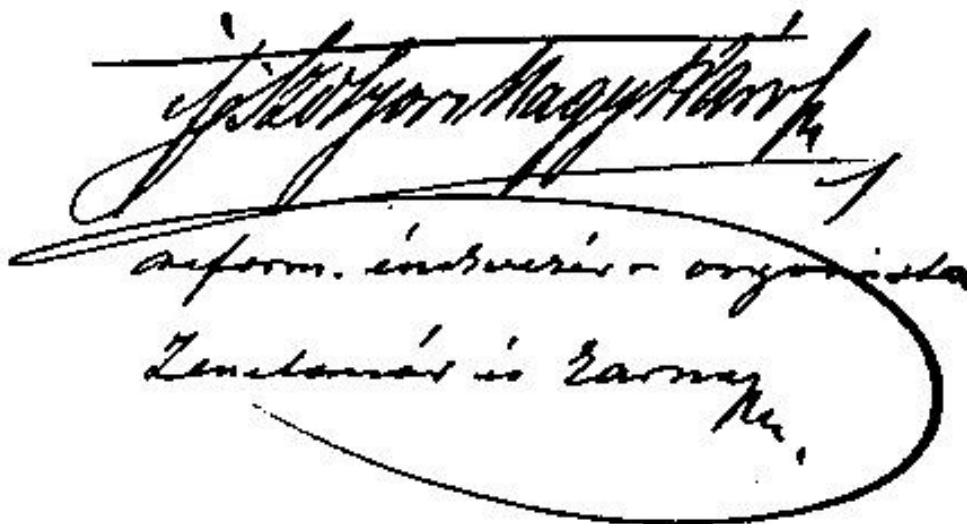
²⁸ Sz. Nagy [1877.] (Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Élettudományi Könyvtár Médiatár R.Z. 86787/M)

²⁹ Sz. Nagy [1882.] (Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Élettudományi Könyvtár Médiatár R.Z. 85180/A)

1882 januárjában jelent meg a Rózsavölgyi és társa kiadásában a *Debreczeni Nefejejtsek*. „Eredeti Magyar Dalok” Énekre és zongorára kötete, Blaha Lujzának dedikálva, ára 1 frt. 30 kr.³⁰ Címlapján Debrecen látképe látható.

1882 és 1887 között Budapesten a Kálvin téri református templom kántora volt. Az ő javaslatára építették át és korszerűsítették a templom orgonáját. A millenniumi ünnepségen a Kálvin téri templomban *Király-Hymnus* című művét³¹ vezetésével adták elő. 1910. november 19-én az Erzsébet-gyászdalát énekelték az Országos Nőképző Egylet növendékei az iskolában tartott Erzsébet királynő ünnepen.

Az 1879/80-as tanévtől a Széna téri (később Kálvin téri) Budapesti Református Főgimnáziumban tanított, többek között Molnár (Neumann) Ferenc író is 1887 és 1890 között.³² 1886 és 1918 között az Országos Nőképző Egylet tanintézetében és leánygimnáziumában éneket és zeneelméletet tanított. Mindemellett magántanítványokkal is foglalkozott, egyéni és csoportos oktatást is vállalt.

15. kép. ifj. Szotyori Nagy Károly aláírása.³³

1877. április 7-én, Kecskeméten kötött házasságot Csilléry Gizellával (Kiskunlacháza, 1857. szeptember 20. – Budapest, 1902. március 18.). Felesége halála után Ujházy Ilonát (Budapest, 1864. május 22. – ?) vette el, de másfél év után elváltak. Végül Káldi (Messermayer) Gizella Mária Franciskával (Vác, 1877. január 26. – ?) kötött házasságot. Első házasságából öt gyermek született: Flóra (1878–1917), Kornél Benő (1879–1880) és Emil Károly Mihály (1879–1879) ikrek, halva született fiú (1880) és Árpád Károly (1882–1945) banktisztviselő.

Szotyori Nagy Károly 1935. június 23-án hunyt el Dunakeszin, ott is temették el.

³⁰ Ung 1882.

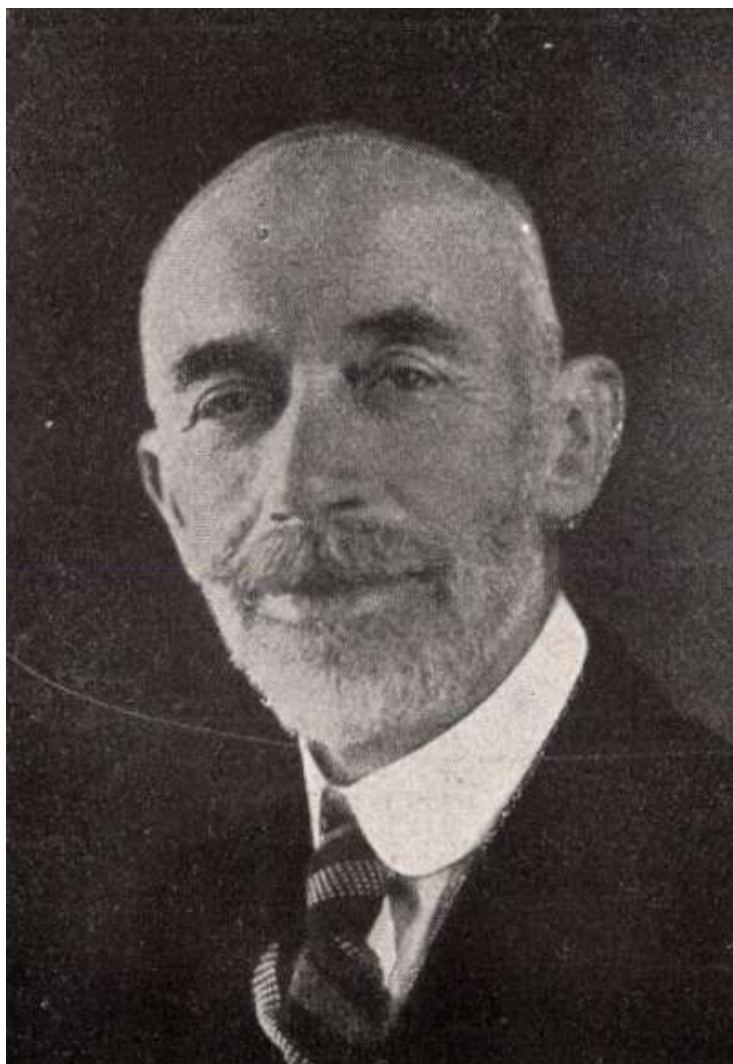
³¹ A zenemű szövege Komócsy József (1836–1894) költő verse.

³² Szilágyi 2008.

³³ Budapest-Kálvin Téri Református Lelkeszi Hivatal, 1885. december 28-i levél részlete.

1.4.1. Szotyori Nagy Flóra (1878–1917)

Károly és Gizella első gyermeke **Szotyori Nagy Flóra** (Kecskemét, 1878. május 16. – Budapest, 1917. szeptember). 1900-ban házasságot kötött Jász Géza (1863–1937) földhivatali tisztviselővel, aki széles körű társadalmi tevékenységet fejtett ki. A Magyarországi Torna Egyletek Szövetségének főtitkára, a Magyar Turista Egyesület elnöke volt. A *Turisták Lapjába* mintegy félszáz cikket írt. A Magyar Turista Egyesület több vidéki osztályát ő hívta életre. Nevéhez fűződik a futballsport bevezetése Magyarországon. A magyar labdarúgás atyjának tartják, őt választották meg a Magyar Football Club elnökének, majd a Magyar Labdarúgók Szövetségének első elnöke volt.

16. kép. Jász Géza.³⁴

³⁴ A kép a Szotyori Nagy család tulajdona.

1.4.2. Szotyori Nagy Árpád Károly (1882–1945)

Károly és Gizella negyedik gyermeke **Szotyori Nagy Árpád Károly** (Budapest, 1882. január 16. – Budapest, 1945. május 20.) banktisztviselőként dolgozott, és a Magyar Aero Szövetség pénztárosaként fejtett ki aktív tevékenységet.

1.4.2.1. Szotyori Nagy Károly (1909–1974)

Árpád fia, a legifjabb **Szotyori Nagy Károly** (Budapest, 1909. május 26. – Budapest, 1974. július 5.) lelkészként, hittanárként tevékenykedett. Eltérve a családi hagyományoktól, nem a református, hanem a katolikus egyházat szolgálta. Bécsben a Pázmáneum papnevelő intézetben végezte tanulmányait. Utána, 1932-ben segédlelkésznek nevezték ki Dorogra. 1933-tól hitoktató és kisegítő a budapesti Szent Adalbert templomban, majd Budapest-Újlakon szolgált. 1967-ig különböző helyeken hittanárként, hitoktatóként tevékenykedett. 1952-től az 1968-as nyugdíjazásáig a budapesti Jáki kápolna igazgatója volt. A Farkasréti temetőben temették el, sírját már felszámolták.

17. kép. A Pázmáneum elöljárói és esztergomi főegyházmegyes növendékei 1930/31-ben. Jobbra a nyíllal jelölve Szotyori Nagy Károly.³⁵

1.5. Szotyori Nagy Johanna (1860–1882)

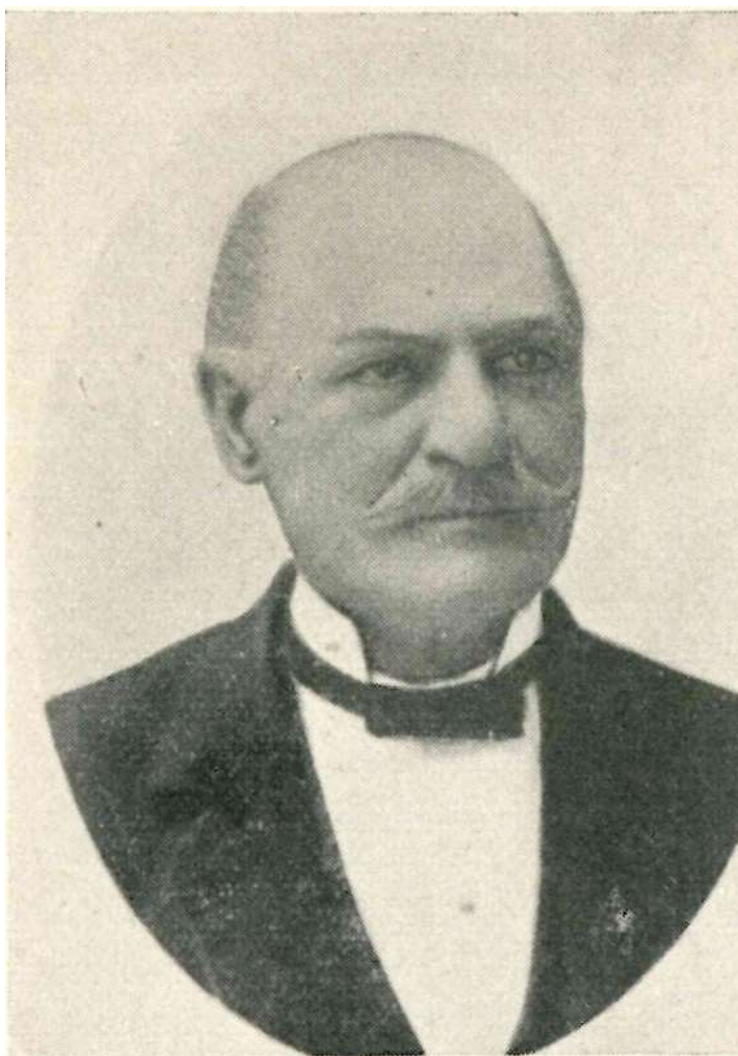
Kálmán és Karolina ötödik gyermeke, **Szotyori Nagy Johanna** 1860. szeptember 14-én Debrecenben született és kétévesen, 1862. július 1-jén Debrecenben hunyt el.

³⁵ A kép a Szotyori Nagy család tulajdona.

2. Szotyori Nagy József (1832–1909) és családja

Szotyori Nagy Mihály és Sándor Julianna másik gyermeke **Szotyori Nagy József** 1832. január 2-án Révkomáromban született.

1848-ban, 16 évesen a debreceni nemzetőr zenekar tagja lett. Később bölcsészetet tanult. Már az iskolában kitűnt művészi tehetséggel, főiskolásként zenekart vezetett, orgona- és zongorajátékkal szerepelt, de érdekelt a rajzolás is. 1849-ben önkéntes tüzér, és az erdélyi téli hadjárat után belépett a honvédtüzérségbe, majd a hadügyminisztériumban alkalmazták, végül a csatatéren harcolt, és mint főhadnagy fejezte be honvédi pályáját a világosi fegyverletételkor. Innen hazatérve folytatta tanulmányait.

18. kép. Szotyori Nagy József.³⁶

³⁶ Osváth 1939. (Károli Gáspár Református Egyetem Pedagógiai Kar Könyvtára 370 O 84)

Tanulmányai befejezése után, 1852 tavaszán a ceglédi református egyházba „énekvezérnek” választották meg, és ugyanebben az évben itt daltársulatot is szervezett, mely először vette fel a „dalárda” nevet.

A legenda szerint „*diákként vetődött Nagykőrösre, betért a Nagyküppincébe. Itt borozgatás közben megeresztette a hangját, és az ott iszogató körösieknek annyira megtetszett, hogy meghívták kántornak.*”³⁷

1855-ben Nagykőrösön lett orgonista, majd kántor-orgonista. Ez utóbbinak külön története volt, amit Eötvös Károly örökölt meg: „*Ezelőtt mintegy negyven évvel történt az eset. Valán éppen húsvétra kellett megszólalni az orgonának. Nem örült ennek kántor uram [Vajda Károly – Ny. I.]. Sőt nagyon is elkeseredett. Minek oda orgona, a hol az ő hangja szállott az egek felé és az áhitatos szívek felé? Boszúra gondolt. A kar énekét ő vezette. A legszebb zsoltár számát tűzte ki a táblára. Az orgonás kántor Nagy József uram volt. Azt ugyan még eltűrte Vajda Károly uram, hogy az orgona az előhangokat elfújja. De aztán nekieresztette rettentő hangját s úgy agyon énekelte az orgonát, hogy meg nem hallotta annak hangját többé senki emberfia. Ezt nem lehetett megbocsátani. Leénekelni az orgonát! Csúffá lesz Nagy-Kőrös városa. Példabeszédek csináltak belőle. Nyomban nyugdíjazták a jó öreg kántort.*”³⁸

Itt a Református Főgimnáziumban és Tanítóképzőben is mint ének- és zenetanár tanított, és a dalárdát is irányította. Ebben az időben kötött barátságot a gimnáziumban tanító Arany Jánossal. Felesége pedig Arany lányának, Juliskának lett a barátnője. A barátságuk emlékére Arany a *Toldi estje* kötetét Borsy Emiliának dedikálta, aki 1914-ben Ida lányának ajándékozta születésnapján.³⁹

Később, 1864-ben a sárospataki, majd 1889. június 30-án a Losonci Állami Tanítóképző ének és zene rendes tanárává nevezték ki. 1869-ben a vallás- és közoktatásügyi miniszter a népiskolai tantervező bizottság tagjává választotta.⁴⁰

Különféle zeneműveket komponált énekhangra, zongorára. Több módszertani írása jelent meg: *Vezérkönyv az énektanításban elemi és népiskolák számára* (Buda, 1872.), és a *Gyakorlókönyv az énektanításra. Az elemi I. és II. osztály számára* (Buda, 1872.). Mindkét alkotása pályadíjat nyert.⁴¹ *Ének-tár a gymnasium V-VIII. osztály számára* (Sárospatak, 1897.).

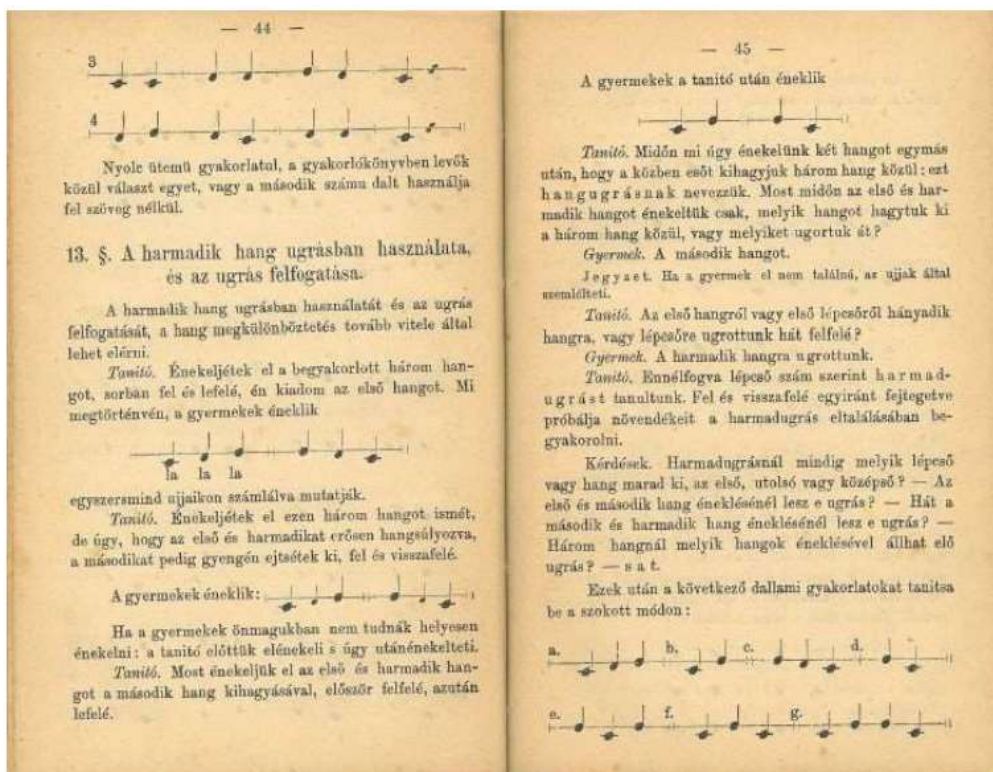
³⁷ Nagykőrösi Hírlap 1967.

³⁸ Eötvös 1906. 191.

³⁹ Saphier-Herskovits 2007. 76–79.

⁴⁰ Ádám 1904. 197–198.

⁴¹ Pallas 1896.

19. kép. Részlet a *Vezérkönyv az énektanításban elemi és népiskolák számára című tankönyvből*.⁴²

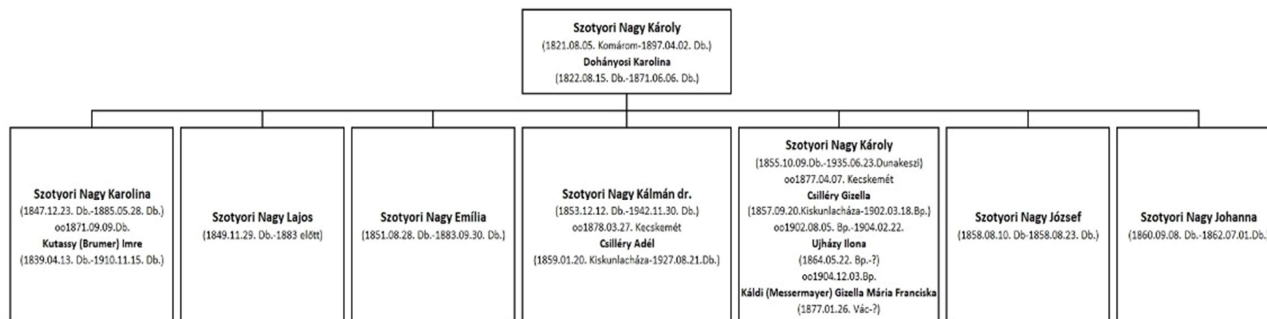
1890. június 16-án nyugállományba vonult, Budapestre költözött, de továbbra is tevékenykedett az egyházi zenei életben,⁴³ sőt magántanítványokat is vállalt.

Felesége Borsy Emília (1839 – Budapest, 1922. április 13.), aki szintén játszott zongorán, többször fel is lépett férjével együtt. Öt gyermekük ismert: Zoltán (1857–1938) állomásfőnök, MÁV főfelügyelő, Elemér (1859–1913) posta- és távírda tiszt, Etelka (1860–1880 előtt), Ida (1862–1909 után) és Ilma (1864–1880 előtt).

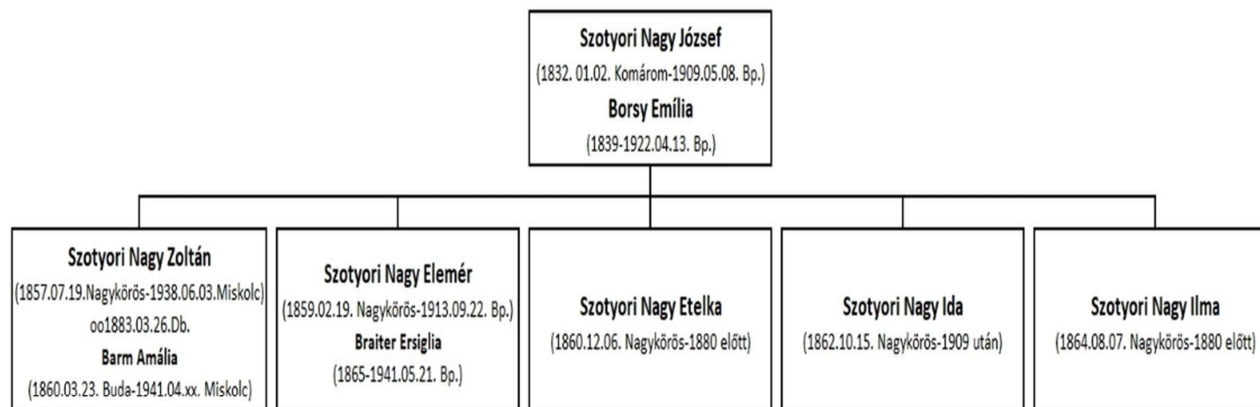
Szotyori Nagy József 1909. május 8-án hunyt el Budapesten, a Kerepesi úti temetőben helyezték örök nyugalomra.

⁴² Sz. Nagy 1872. (Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Bölcsészettudományi és Természettudományi Könyvtár)

⁴³ Ádám 1904. 198.

20. kép. Szotyori Nagy Károly és gyermekei.⁴⁴

21. kép. Szotyori Nagy József és gyermekei.⁴⁵

⁴⁴ A családfa a szerző saját szerkesztése.

⁴⁵ A családfa a szerző saját szerkesztése.

Imre Nyul

The Debrecen Branch of the Szotyori Nagy Family from Háromszék (Trei Scaune)

Only a few people know the activities of the Szotyori Nagy family, most people only remember that there used to be a Szotyori settlement in Debrecen (today it is part of the Hatvan Street garden). The oldest member of the family from Transylvania, who arrived to Debrecen, was the first cantor organist of the Great Church of Debrecen, and the first organ of the Great Church was inaugurated with his help. His elder son took over his father's job as a cantor organist of the Great Church. Besides that, he also taught at the Reformed College in Debrecen and composed music.

He also learned organ building during his study trips abroad, so he was asked to be an expert in building several church organs in the country. The city's first music conservatory was also named after him.

The members of the family even included a renowned doctor of the city of Debrecen, an inventor, a notary public, a composer, a Catholic priest, an organist and a music teacher. Several family members wrote and edited music publications. The graves of several deceased family members can still be found in the Public Cemetery, and the descendants of one branch of the family still live in Debrecen.

Források

- Brassói Lapok 1934. 100 kilométeres ut – másfél kiló petróleummal. Brassói Lapok, 40. évf. (1934), 185. sz., 1934. augusztus 17. 5.
- DM Déri Múzeum
- Fotótár Gondy–Egey Gyűjtemény
- Kecskeméti Lapok 1877. Látogatás Liszt Ferencznél. Kecskeméti Lapok, 10. évf. (1877), 51. sz., 1877. december 23.
- Kis Ujság 1929. Ötvenkét éve gyógyítja a betegeket. Kis Ujság, 42. évf. (1929), 3. sz., 1929. január 4. 3.
- Központi Védjegy-Értesítő 1934. Debrecen 523. Központi Védjegy-Értesítő, (1934), 2. sz., 1934. április 5. 56.
- MNL HBML Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára
- IV.1405.b. Debrecen Város Tanácsának iratai.
- XIII.35. Szotyori Nagy család iratai.
- Nagykőrösi Hírlap 1967. Nagykőrösi Hírlap, 11. évf. (1967), 1967. április 1.
- Szabadalmi Közlöny 1935. Szabadalmi Közlöny, 40. évf. (1935), 17. sz., 1935. szeptember 2. 199.
- Sz. Nagy 1848. Szotyori Nagy Károly: Templomi és halotti karénekeskönyv. Debrecen, 1848.
- Sz. Nagy 1872. Szotyori Nagy József: Vezérkönyv az énektanításban elemi és népiskolák számára. Buda, 1872.
- Sz. Nagy [1877.] Ifj. Szotyori Nagy Károly: Debreczeni emlék (Souvenir de Debreczen). 1ső magyar ábránd zongorára. Bp., [1877.]
- Sz. Nagy [1882.] Ifj. Szotyori Nagy Károly: Debreczeni Nefejejtsek. Eredeti magyar dalok éneke és zongorára. Op. 10. Bp., [1882.]
- Sz. Nagy–Zákány 1846. Szotyori Nagy Károly, Zákány József: Énekhangzatos könyv, melyben foglaltatnak a Magyar-országi reformált Egyházak' nevezetesebb 'Soltárjai, minden Dicséretei és Temetési énekeinek hangzatai, rövid utmutatással az éneklés' tanítására. Debrecen, 1846.
- TtREL Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára
- II.22.c. 1. d. 128. Kollégiumi alapítványok iratai. Legújabbkori alapítványi iratok. Szotyori Nagy Károly énektanár alapítvány.
- Ung 1882. Uj zeneművek. Ung, 20. évf. (1882), 3. sz., 1882. január 15.

Szakirodalom

- Ádám 1904. Ádám Gerzson: Nagykörösi Athenas. Nagykörös, 1904.
- Ádám–Joó 1896. Ádám Gerzson, dr. Joó Imre: A Nagy Körösi Ev. Ref. Főgymnasium története. Nagykörös, 1896.
- Beke 2008. Beke Margit: Az Esztergomi (Esztergom-Budapesti) Főegyházmegye papsága 1892–2006. Bp., 2008.
- Eötvös 1906. Eötvös Károly: Nagykörösi és kicsinyekről. Bp., 1906.
- Fekete 2018. Fekete Károly, Szabó Balázs, Szakács György: Tiszántúli református orgonái I. Debrecen, 2018.
- Fekete 2019. Fekete Károly: Szotyori Nagy Károly (1821–1897). In: Őrálólóvá tettelek. Műhelytanulmányok a debreceni teológiai oktatás és református lelkészsképzés 1850–2000 közötti történetéhez. (Kiadványok a Debreceni Református Kollégium fennállásának 475. évfordulója tiszteletére IV.) Szerk.: Baráth Béla Levente, Fekete Károly. Debrecen, (2019). 690–692.
- Ivánka 1876. Ivánka Sámuel: Debrecen és orgonái. Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, 19. évf. (1876), 14. sz., 1876. április 2. 425.
- Kelemen 2016. Kelemen Judit: Sárospatak zenei öröksége. In: Zempléni Múza, 16. (2016) 4. sz. 28–36.
- Kodály 1974. Kodály Zoltán: Ki a jó zenész? In: Visszatekintés I. Sajtó alá rendezte: Bónis Ferenc. Bp., 1974.
- Mazsu 1990. Mazsu János: Egy debreceni bérpalota és lakói a századelőn. In: A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XVII. Szerk.: Gazdag István. Debrecen, (1990). 63–83.
- Néző–Szeifried 2016. Néző István, Szeifried Zoltán: Kisvárdai történelmi mozaik a XIX. század közepétől a közelmúltig. Kisvárdai, 2016.
- Osváth 1939. Osváth Ferenc: A nagykörösi református tanítóképző-intézet története. Nagykörös, 1939.
- Pallas 1896. N. József (szotyori). In: A Pallas Nagy Lexikona. XII. kötet. Bp., 1896. 917. https://adt.arcanum.com/hu/view/PallasLexikon_12/?pg=932&layout=s&query=szotyori
- Saphier-Herskovits 2007. Saphier-Herskovits Mária: A könyv teste. A könyv mint kultúrtörténeti foglalat. In: Magyar Zsidó Szemle (Új folyam) 4. Szerk.: Lichtmann Tamás. Bp., (2007). 75–90.
- Szilágyi 2008. Szilágyi Erzsébet: Híres-neves iskolák – Híres-neves tanítványok. Molnár Ferenc, a Pál utcai fiúk írója, a Lónyay Utcai Református Gimnázium neves diákja. <https://szilbet.jim-dofree.com/iskolatortenet/neves-diakok> (Utolsó letöltés: 2021. május 1.)

- Szilágyi 2009. Szilágyi Erzsébet: A Budapesti Református Gimnázium, a „Lónyay” története 1–2. Bp., 2009.
- Szinnyei 2021. Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Kutasi Imre. Online-változat: Magyar Elektronikus Könyvtár, <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/> (Utolsó letöltés: 2021. május 5.)
- Türk 2014. Türk Erich: Három észak-erdélyi megye orgonatója: Kolozs, Szilágy és Beszterce-Naszód megye. Kolozsvár, 2014.
- Zsoldos 1929. Zsoldos Benő: Régi jelességek, magyar találmányok. A Pesti Hírlap Vasárnapja, 51. évf. (1929), 16. sz., 1929. április 21. 34–35.

Szilvássy Zoltán

**A katonai és polgári elhárítás a Tanácsköztársaság időszakában,
különös tekintettel a Politikai Nyomozó Osztály eljárására
II. rész**

A katonai elhárítás napjainkban

A katonai elhárítás tevékenységének tárgyát a katonai biztonság (katonai biztonság alatt a Magyar Honvédség és a Honvédelmi Minisztérium, továbbá Magyarország honvédelmi érdekeinek nemzetbiztonsági biztosítását értendő) fenntartását befolyásoló és nemzetbiztonsági szempontból relevanciával bíró, már bekövetkezett történések, a jelenben zajló események, valamint a jövőben rejlő potenciális kockázatok felderítése és elhárítása képezi. A katonai elhárítás védelmi jellegű nemzetbiztonsági tevékenységet folytat. Fő erőfeszítése az állam katonai biztonságát veszélyeztető leplezett törekvések és biztonsági kockázatok azonosítására, felderítésére, továbbá az azonosított ellenérdekelt törekvések megszüntetésére, megszakítására, korlátozására, akadályozására és elhárítására irányul. Ezek egy része a bűnmegelőzés és bűnfelderítés aspektusából is értelmezhető. Lényeges kiemelni, hogy a katonai elhárítás tevékenységi keretrendszerében a bűnfelderítési feladatok végrehajtása egy megközelítésben stratégiai szintű feladatként értelmezhető. Fontos kiemelni, hogy a katonai elhárítás bűnfelderítési tevékenysége során a bűnüldözési és az igazságszolgáltatási cél egymástól nem elválasztható módon jelenik meg. Ennek oka az, hogy a titkos információgyűjtés eszközei és módszerei mind az alkalmazási cél, mind pedig az ilyen úton megszerzett információk eredménye szempontjából is jelentős átfedéseket mutatnak.¹

A katonai elhárítás sok esetben olyan fenyegetéseket és kockázatokat is kezel, amelyek során a biztonsági helyzetében fenyegetett személy – a katona –, illetve katonai szervezet nem érzékel fenyegetettséget. E kategóriába tartozik az ellenérdekű nemzetbiztonsági (hírszerző) szolgálatok, a bűnszervezetek, az ideológiai, politikai vagy vallási alapokon szerveződő „szélsőséges” csoportok tevékenysége. Éppen olyan típusú „fenyegetések” viszonylatában van szükség katonai elhárításra, amelyek már a „puszta létükkel” is veszélyt jelentenek, amelyek maguk is rejtett dimenziókban működnek. A biztonság komplex értelmezése azt is jelenti, hogy a katonai elhárításnak is igazodnia kell a saját területén jelentkező különféle biztonsági kockázatok, kihívások és fenyegetések kezeléséhez. E hangsúlyeltolódás jellemzésére a többdimenziós jelző használható.

A múlt egy jellemző vonása, hogy a történelmi, politikai, de a szakmai környezet is egy jól körülhatárolható ellenségkép köré szerveződött. Arról van szó, hogy míg a szakmai tevékenység korábban egy ideológia mentén körvonalazandó, jól körülhatárolható „ellen-ség” tevékenységét igyekezett felderíteni és elhárítani, addig ma nem lehetséges a nemzetbiztonsági védelmi rendszer működtetése a biztonsági kockázatok pontos definiálása, a kockázatforrások és -hordozók, de akár a motivációk elkerülése nélkül.

¹ Resperger 2018. 203.

Napjainkban a katonai elhárítás és a működési terület kapcsolatának minőségét a folyamatos nemzetbiztonsági kockázatelemzés eredményei és az azokból kiinduló intézkedések határozzák meg. A nemzetbiztonsági kockázatelemzés alapját a szűrő-kutató tevékenység adja. A folyamat tárgya a kijelölt, védendő terület nemzetbiztonsági helyzete. A katonai elhárítás tipizálható módon az alábbi területek esetében végez kockázatelemzést a nemzetbiztonsági helyzet alapján: katonai szervezet, katonai objektum, katonai művelet, katonai háttérintézmény, katonai gyakorlat, katonai szállítás, katonai rendezvény, személy.²

A Vörös Őrség Politikai Nyomozó Osztálya

A Magyarországi Tanácsköztársaság megalakulásától kezdődően küldetésének tekintette, hogy a bolsevik terror segítségével megszilárdítsa helyzetét. Ezért a proletárdiktatúra első intézkedései közé tartozott, hogy megszervezte hadseregét, rendfenntartó és állambiztonsági szerveit, felállította forradalmi bíróságait.

A Tanácsköztársaság két erőszakszervezetet hívott életre: a Vörös Hadsereget és a Vörös Őrséget. A Tanácsköztársaság védelmében fontos szerep jutott a Vörös Őrségnek, az első magyar proletárdiktatúra rendőrségének.

A régi rendőri és karhatalmi erők megszűntek ugyan, azonban a helyettük felállított Vörös Őrség átvette mindazokat, akik tovább akartak szolgálni, és akiknek szolgálata „*nem sértette a proletárérdekeket*”, vagyis a vörösterrot. A Tanácsköztársaság ezt az „*örökséget*” egészítette ki toborzás útján, elsősorban a munkásosztály és a szegényparasztság soraiból. A Vörös Őrségbe toborzott munkások és parasztok kezdetben hűségesen védelmezték a proletár államhatalmat, később azonban ez a lelkesedés a kiábrándultság miatt elpárolgott.

A Vörös Őrség megszervezéséről a Belügyi Népbiztos 1. BN. sz. rendelete intézkedett.³ A Vörös Őrség a régi rendőrség és a csendőrség helyébe lépett, alapvető feladata a Tanácsköztársaság belső rendjének megalapozása és fenntartása volt. A Vörös Őrség egyben a Vörös Hadsereg kiegészítő részét képezte, tagjait – a rendelet értelmében – bármikor hadiszolgálatra rendelhették, illetőleg bármikor áthelyezhették a Vörös Hadseregbe. A Vörös Őrséget közvetlenül a belügyi népbiztos alá rendelték. A rendelet kimondta: „*A szükséges létszám toborzás útján lehetően a szervezett munkásság köréből biztosítandó, akiknél a testi alkalmasságon kívül főleg a rátermettség irányadó.*”

Az összes „*politikailag megbízhatatlan*”, tehát a régi társadalmi rendet képviselő egyén megfigyelése és mindazon politikai bűncselekmények felfedése, amelyek a tanácskormány ellen irányultak, a Politikai Nyomozó Osztály hatáskörébe tartoztak.

Magyarország egész területét – megszállt területeket is beleértve – vörösőr kerületekre osztották. A kerületi beosztásról a Vörös Őrség felállításáról kibocsátott rendelet végrehajtási utasítása: a Belügyi Népbiztosság 73. sz. rendelete intézkedett. A budapesti I. vörösőr-kerületi parancsnokság megszervezéséről külön rendeletet adtak ki.

A Vörös Őrség főparancsnoka Vajda Zoltán lett, az országos főparancsnokság politikai biztosa Chlepkó Ede. Az országos főparancsnok helyettesei: László Berthold, majd 1919. június 27-től Horváth István. (A Forradalmi Kormányzótanács július 25-én Vajda

² Resperger 2018. 203–204.

³ Tanácsköztársaság 1919. 3–4.

Zoltán helyére Rákosi Mátyást nevezte ki főparancsnoknak.) A végrehajtási utasítás értelmében a vörösőr kerületek élén a vörösőr kerületi parancsnokságok álltak. A vörösőr kerületek dandárokra, minden dandár 2–3 ezredre, minden ezred 2–5 zászlóaljra, minden zászlóalj 3–6 századra, minden század 3–5 szakaszra, minden szakasz 2–3 rajra tagozódott. Egy-egy raj 10–20 vörösőrből állt.⁴

A zászlóaljak, századok, szakaszok és rajok székhelyeit ideiglenesen a kerületi parancsnokságok állapították meg, majd végleges megállapítás céljából – a szükséges keretek felállítása után – ezt fel kellett terjeszteniük.

Addig is, amíg a kerületi parancsnokok kinevezése az 1. BN. sz. rendeletben⁵ lefektetett általános elvek szerint megtörténhetett, az egyes vörösőr kerületek egy politikai megbízott, egy katonai parancsnok és annak helyettese együttes vezetése alatt álltak.

A Vörös Őrség kerületi beosztásának eredeti elképzelése a következő volt:⁶

Kerület	Dandár	Ezredszékhely	Területe
II. Budapest	Budapest	Budapest Kecskemét Szolnok	Pest-Pilis-Solt-Kiskun Jász-Nagykun-Szolnok
	Zombor (Kalocsa)	Zombor (Kalocsa) Újvidék (Kiskunhalas)	Bácsbodrog Bácsbodrog
III. Székesfehérvár	Székesfehérvár	Székesfehérvár Veszprém Szekszárd	Fejér Veszprém Tolna
	Kaposvár	Kaposvár Nagyatád Pécs	Somogy Somogy Baranya
IV. Sopron	Szombathely	Szombathely Zalaegerszeg Nagykanizsa	Vas Zala Zala
	Sopron	Győr Sopron Magyaróvár	Győr Sopron Moson
V. Pozsony	Pozsony	Pozsony Nyitra Komárom	Pozsony Nyitra Komárom
	Trencsén	Trencsén Esztergom	Trencsén Bars-Hont Esztergom

⁴ Rotter 1979. 123.

⁵ Tanácsköztársaság 1919. 3–4.

⁶ Rotter 1979. 123–124.

Kerület	Dandár	Ezredszékhely	Területe
VI. Rózsáhegy	Rózsáhegy Igló Miskolc	Rózsáhegy Alsókubin Turócszentmárton Igló Rimaszombat Besztercebánya Balassagyarmat Miskolc Eger	Liptó Árva Turóc Szepes Gömör Zólyom Nógrád Borsod Heves
VII. Kassa	Kassa, ideiglenesen Sátoraljaújhely Beregszász	Eperjes (Sátoraljaújhely) Kassa, ideiglenesen Abaújszántó Sátoraljaújhely Beregszász Ungvár (Beregszász) Máramarossziget (Nagyszöllős)	Abaúj Sáros Zemplén Bereg-Ugocsa Ung Máramaros
VIII. Debrecen	Debrecen Nyíregyháza Nagykároly	Debrecen Hajdúböszörmény Hajdúszoboszló Nyíregyháza Nyírbátor Nagykároly Nagybánya	Hajdú Hajdú Hajdú Szabolcs Szabolcs Szatmár Szatmár
IX. Nagyvárad	Nagyvárad Belényes Békéscsaba	Nagyvárad Margitta Nagyszombat Belényes Kisjenő Borossebes Csaba Gyula Arad	Bihar Bihar Bihar Bihar Arad Arad Békés Békés Arad
X. Szeged (Kistelek)	Hódmezővásárhely Szeged	Hódmezővásárhely Szentés Makó Kishegyes	Csongrád Csongrád Csongrád Csongrád

Kerület	Dandár	Ezredszékhely	Területe
	Temesvár	Nagybecskerek Temesvár Fehértemplom	Torontál Temes Temes
	Lugos	Lugos Orsova	Krassó-Szörény Krassó-Szörény

A XI. és XII. kerület területe megszállás alatt állt. E kerületek területéről visszavonult személyzet a demarkációs vonalon a hadsereg körletében teljesített szolgálatot, mint a Vörös Őrség különítménye.

1919. május 28-án a katonai és politikai helyzetnek megfelelően újjászervezték a Vörös Őrséget. A főparancsnoki rendelet szerint a Vörös Őrség teendői három fő működési körre oszlottak: 1. belrendészet; 2. határvédelem; 3. tábori rendészet. Budapest kivételével az ország egész, meg nem szállt területén a „*belrend fenntartására irányuló biztonsági szolgálat*” változatlanul a Vörös Őrség helyi alakulatai látták el, a Vörös Őrség Főparancsnokságának alárendeltségében. Budapesten az összes vörösőr alakulat felett a Haubrich József hadügyi népbiztos parancsnoksága alatt álló karhatalmi főparancsnokság rendelkezett. Az újjászervezés után a következő vörösőr kerületi parancsnokságok tevékenykedtek: a budapesti I.; a Budapest-vidéki II.; a székesfehérvári III.; a soproni IV. (szombathelyi); a rózsahegyvi VI. (egri). Megszűnt a kassai VII., a debreceni VIII., a nagyvárad IX., a szegedi X., valamint a XI. és XII. erdélyi vörösőr kerületi parancsnokság. Szintén megszűnt a pozsonyi V. vörösőr kerületi parancsnokság, területének meg nem szállt részét ideiglenesen a soproni IV. vörösőr kerületi parancsnokság alá utalták.

A határvédelmi vörösőrségi, továbbá a tábori rendészeti vörösőrségi alakulatok a hadsereg-főparancsnokság rendelkezései szerint s az általa megszabott hadrendi beosztásban működtek, ennél fogva nem tartoztak a Vörös Őrség Országos Főparancsnokságának szervezetébe. A megszűnt vörösőr kerületi parancsnokságok személyi állománya Kun-szentmiklósról, a tábori vörösőr-tartalék parancsnokságokhoz vonult be.

A Vörös Őrség kerületi beosztása 1919. május 29-én a következő volt:⁷

– budapesti I. vörösőr-kerületi parancsnokság, területe: Budapest székesfőváros és a közbiztonság érdekében a II. kerület területéből hatáskörébe utalt Rákosszentmihály, Csepel, Cinkota (Mátyásföld), Rákospalota, Újpest, Erzsébetfalva, Kispest és Pestszentlőrinc községek;

– Budapest-vidéki II. vörösőr-kerületi parancsnokság, területe: Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye (az I. kerület hatáskörébe átutalt községek kivételével), Jász-Nagykun-Szolnok, Esztergom és Hont vármegyék földrajzi területe;

– székesfehérvári III. vörösőr-kerületi parancsnokság, területe: Fejér, Veszprém, Tolna, Baranya és Somogy vármegyék földrajzi területe;⁸

– szombathelyi IV. vörösőr-kerületi parancsnokság, területe: Vas, Zala és Sopron vármegyék földrajzi területe;

⁷ Vörös Őrség 1919.

⁸ Czövek 1969. 61–62.

- győri V. vörösőr-kerületi parancsnokság, területe: Győr, Komárom és Moson vármegyék földrajzi területe;
- egri VI. vörösőr-kerületi parancsnokság, területe: Nógrád, Borsod és Heves vármegyék földrajzi területe

A régi rendőrség, csendőrség és határőrség feladatkörét a Vörös Őrség vette át. Ez nem volt zökkenőmentes. A Vörös Őrség összetételéről az első napokban elég éles viták folytak. Kun Béla, Szamuely Tibor, Szántó Béla hallani sem akartak a csendőrök és rendőrök, vagyis a régi rendszer apparátusának átvételéről, még kevésbé kollektív átvételéről az új elnyomó apparátusba. A döntő kérdésben nem a kommunista álláspont érvényesült: a március 30-án közzétett belügyi népbiztosi rendelet még az egész volt karhatalom személyzetét rendelkezési állományba kívánta átvenni, azzal, hogy az újonnan jelentkezett egyénileg felülvizsgálandónak kell tekinteni, továbbá a szükséges létszám toborzás útján elsősorban a szervezett munkásság köréből biztosítandó. Április elsején megjelent azonban a Vörös Őrség Főparancsnokságának közleménye, amely szerint a volt rendőri, határrendőri, csendőri, pénzügyőri és a többi elismert karhatalmi alakulatok tagjai, úgy az őrszemélyzet, mint egyéb tagjai, testületileg átvételnek a Vörös Őrségbe.⁹

A Tanácsköztársaságban 1919. április elején megindult a Vörös Őrség szervezése. A toborzó osztály ügyköre az alábbi feladatokat foglalta magában: 1. toborzási bizottságok megszervezése; 2. helyi toborzási irodák felállítása; 3. országos toborzás; 4. az országos létszám szükség szerint való kiegészítése; 5. a központi Vörös Őrkeret ügyeinek intézése; 6. vidéki irányítás; 7. országos propaganda.

A szervezés végrehajtásáról a Belügyi Népbiztosság 73. sz. rendelete intézkedett. Ennek értelmében a kerületi parancsnokságoknak a politikai megbízott megérkezésétől, illetve a szervezés megkezdésétől számított nyolc napon belül fel kellett terjeszteniük a Vörös Őrség Főparancsnokságához a kerület területén rendelkezési állományban lévő összes volt csendőr, városi rendőr, határrendőr, pénzügyőr, vasútbiztosító nemzetőr és nemzetőr parancsnok pontos névjegyzékét.¹⁰ A parancsnokok és egyéb alkalmazottak névjegyzékében fel kellett tüntetni az illetékes direktórium és a kerületi parancsnokság véleményét arra vonatkozóan, hogy a névjegyzékbe felvett egyén alkalmas-e a Vörös Őrségbe való átvételre. Véglegesen egy bizottság döntött az átvételről, amely a politikai megbízottból, valamint a munkástanács, a szocialista párt, a volt csendőrség, rendőrség, határrendőrség egy-egy kiküldöttjéből állt.¹¹

A kiegészítés toborzás útján történt. Ha egy állomáshelyen vagy körzetben a Vörös Őrség elérte a szükséges létszámot, úgy a rendelkezésre álló létszámból további helyeken új vörösőr egységeket állítottak fel. A szervezést úgy folytatták, hogy minden lakosra egy vörösőr jusson. Ezt tekintették a Vörös Őrség minimális létszámának.

A közlekedési biztonság védelmére külön egységeket állítottak fel, amelyek gazdasági és fegyelmi ügyekben a vörösőr kerületi parancsnokságok alárendeltségébe tartoztak, azonban kiképzésüket és irányításukat a Vörös Őrség Országos Főparancsnoksága látta el.

⁹ Rotter 1979. 126.

¹⁰ BM 1959. 62.

¹¹ Rotter 1979. 127.

Összegzés

A Vörös Őrség parancsnokainak az volt a feladatuk, hogy megteremtsék a proletárdiktatúra rendőrségén belül a kommunista ideológiának megfelelő erkölcsi és politikai egységet. A személyi állomány jelentős része a régi karhatalmi erők tagjaiból tevődött össze. Azok a munkások és agrárproletárok pedig, akik a bolsevikok felhívására léptek a proletárdiktatúra rendőrségének szolgálatába, nem rendelkeztek megfelelő szakmai ismeretekkel. Ebből a heterogén személyi állományból akart a rendszer szocialista-kommunista rendőrséget teremteni. E feladat megoldásakor nagy hangsúlyt fektettek a nevelési és kiképzési munkára. Különös figyelmet fordítottak a személyi állomány nevelésére.

A vörösőrt arra nevelték parancsnokai, hogy a nyomozásnak elsősorban az a célja, hogy a gyanúsított ellen határozott bizonyítékokat gyűjtsön, mert csakis az a helyes nyomozás, amely annyi terhelő bizonyítékot vet felszínre, amennyi ahhoz szükséges, hogy a gyanúsított azoknak súlya alatt a bűncselekmények elkövetését kénytelen legyen beismerni.¹² A bizonyítékok lehetőleg bizalmasan szerzendők be, tehát a vörösőr csak akkor folytassa le a nyomozást nyilvánosan, ha a bűncselekmény természete azt megkívánja, vagy ha a bizalmas adatgyűjtés a nyomozás hátrányára van.

A jó nyomozati munka alapvető követelményének tartották a vörösőrök és az állampolgárok közötti szoros kapcsolatok kialakítását.

A politikai foglalkozások mellett igen fontos helyett töltött be a szakmai oktató munka a vörösőrök nevelésében és kiképzésében. A vörösőrök szakmai kiképzése elsősorban a bűnügyi ismeretek, a legfontosabb rendőri intézkedések elsajátítására, a fegyverhasználati utasításra, a fegyelmi szabályzatra, az elsősegélynyújtásra, a közlekedési és határrendészeti ismeretekre s a különböző jogszabályok ismertetésére terjedt ki. Emellett jelentős volt a vörösőrök katonai kiképzése is.

¹² Vörös Őr 1919.

Zoltán Szilvássy

Military and Civilian Remediation during the Soviet Period, the Procedure of the Political Investigation Department, in Particular – Part Two

Pursuant to a decree issued by the People's Commissariat for the Interior on March 26, 1919, the Red Guard succeeded the old police, gendarmerie and border guard. However, during the establishment of the Red Guard, the old law enforcement bodies were not actually disbanded, and the new organization largely took over their staff, and supplemented it by recruiting, mainly workers.

It was much easier to organize detachments under communist leadership. The most notable of these is the Cserny detachment, which was formed from the Visegrád Street guard, seamen and sailors, with about 200 people ("Lenin boys"), and on the model of which smaller detachments were set up in the countryside.

The Cserny detachment was subordinated to the Political Department of the People's Security Committee, and its staff was further reduced during May and June. However, after the counter-revolutionary uprising of June 24, it was re-strengthened and assigned to the Second Red Guard district.

Ottó Korvin and Tibor Szamuely directed the fight against the counter-revolution. Ottó Korvin was the head of the Political Department of the People's Security Committee, and since the People's Commissar for the Interior was mostly at the front, he worked quite independently. Major counter-revolutionary organizations were prevented in the capital, which were then retaliated by unbridled terror.

Keywords: Political Investigation Department, military remediation, civilian remediation, Lenin boys, Soviet Republic

Források

- Tanácsköztársaság 1919. A belügyi népbiztos 1. BN. sz. rendelete a Vörös Őrség felállításáról. Tanácsköztársaság (1919), 5. sz., 1919. március 30. 3–4.
- Vörös Őr 1919. A Vörös Őr Kis Tankönyve. Bp., 1919.
- Vörös Őrség 1919. Vörös Őrség, 1. évf. 1919. június 29.

Szakirodalom

- BM 1959. A Tanácsköztársaság szolgálatában. Kiadja a BM Tanulmányi és Módszertani, BM–ORFK Politikai (Nevelő) Osztály. Bp., 1959.
- Czövek 1969. Czövek Imre: A Vörös Őrség Fejér megyében. In: A Tanácsköztársaság Fejér megyében. (Fejér Megyei Történeti Évkönyv 2.) Felelős szerk.: Farkas Gábor. Székesfehérvár, (1969). 56–72.
- Resperger 2018. Resperger István: A nemzetbiztonság elmélete a közszolgálatban. Bp., 2018.
- Rotter 1979. Rotter József: 1919 – A proletárhatalom védelmében. Bp., 1979.

Bodnár Krisztián

**Kozári Monika: Tisza Kálmán
Gondolat, Bp., 2019. 402 p.**

Életrajzot írni ritkán egyszerű feladat, s különösen akkor nehéz, ha a biográfia alanya hosszú és tevékeny életpályát tudhatott maga mögött, és/vagy ha szűk forrásbázisra alapozva kénytelen a történész (re)konstruálni egy életutat. Az alább bemutatandó életrajz esetében mindkét körülmény érvényes, ám a nehézségek ellenére is minden igényt kielégítő munka született. Kozári Monika régi-új kötettel lepte meg a dualizmus kora, illetve a Tisza Kálmán személye iránt érdeklődő olvasóközönséget. Amint azt e kiadványának előszavában is kiemeli a szerző, ez az életrajz a 2003-ban megjelent biográfia egyfajta átdolgozása, az újabb olvasói igényekhez való alakítása. A szóban forgó életrajz megjelentetésének indokát az adja, hogy habár jelentős szerepe volt Magyarország modernizációjában, Tisza Kálmán személye és munkássága mégsem épült be igazán a köztudatba. Tisza pályafutása több évtizedet ölelt fel, s jóllehet rendkívül sokrétű tevékenységet folytatott, ez a biográfia mégis jórészt politikai jellegű. Kozári Monika szintén az előszóban fejt ki ennek az okát: Tisza magánjellegű iratai zömmel megsemmisültek, ezért „csupán” a politikus ismerhető meg a források segítségével. Ebből a politikusi működésből is elsősorban a miniszterelnöki székben töltött időszakra összpontosít ez a kötet, ugyancsak azért, mert e másfél évtized eseményeinek feltárásához áll rendelkezésre viszonylag bőséges forrásanyag.

A 15 fejezetre oszló életrajz a fentebb említett módszertani nehézségek ellenére is a teljességre törekedve igyekszik megrajzolni Tisza Kálmán pályáivét. Kozári a gyermekkortól és a családi háttértől kezdődően mutatja be azt az utat, amelyet e nagy formátumú politikus a pályafutása során bejárt, s rámutat arra, hogy a családi környezet és hagyományok jelentős mértékben uralták a felnőtt férfi személyiségét is. A szerző elbeszélésében az 1860-as évek elején a politikába bekapcsolódó fiatalember az adottságait és a lehetőségeit ügyesen kihasználó személyként jelenik meg, aki igazi realpolitikus lévén mindig megtalálta azt a terepet, amelyen sikerrel munkálkodhatott. Tisza sajátos – ámde nem teljesen egyedi – szellemi pályáivet járt be, amikor az 1860-as évekre fokozatosan eltávolodott a Kossuth Lajos-i politikától, de a kiegyezést is elutasította, végül mégis miniszterelnöki posztot vállalt. A szerző türelmes és taktikus politikusként mutatja be Tiszát, aki a kormányválságok idején sem pozicionálta magát hatalomra törő személyként (s el is határolódott a szélsőségektől, kizárólag törvényes eszközökkel kívánva változtatni a fennálló renden), mégis sikerült nélkülözhetetlenné tennie magát, s 1875-ben kormányt is alakíthatott, noha Ferenc József sokáig neheztelt rá az 1848–49-es múltja miatt. Amint arról korábban már szó esett, e politikai életrajz gerincét Tisza Kálmán miniszterelnökségének bemutatása adja. Kozári Monika részletesen elemzi a kormányfői tevékenység sikereit és nehézségeit, s kiemeli, hogy Tisza sokat tett Magyarország modernizálásáért, polgárosításáért; a miniszterelnök ennek célját a status quo megőrzésében látta. A biográfia kitér a Tisza személyét és munkásságát érő bírálatokra, és feltérképezi a bukásához vezető okokat is.

A szerző jelentős munkát végzett, amikor megírta ezt a művét. Nem csupán azért, mert feldolgozta a korabeli minisztertanácsi jegyzőkönyveket – s ezeken túl számos más

forrást is –, hanem azért is, mert mindeddig az övé az egyetlen részletes Tisza Kálmán-életrajz. S ez azért is dicséretes eredmény, mert Tisza után nem maradt hagyatéki iratanyag, így Kozári Monikának más forrásokra kellett támaszkodnia. A szóban forgó kötet – habár a műfaja leginkább biográfiaként határozható meg – jóval többet nyújt egy életrajznál. A szerző ugyanis nemcsak elhelyezi Tiszát egy adott korszakban, hanem a szükséges mértékben a dualizmus első felének részletes köztörténeti ábrázolását is adja, mindazon eredményekkel, amelyeket a polgárosodás és a modernizáció terén ért el Magyarország az 1875 utáni másfél évtizedben (nem mellesleg külön fejezetben a minisztertanács működését is bemutatja). S ha az olvasó alaposan áttanulmányozza e kötetet, megértheti, miért neveztek el a kortársak Tiszáról egy korszakot. Kozári Monika munkája kiegyensúlyozott: Tisza Kálmánt esendő emberként ábrázolja, minden gyarlóságával és erényével együtt, ahogyan a dualizmus korának fény- és árnyoldalait is egyaránt megmutatja. Az életrajzból egy olyan személyiség képe bontakozik ki, akit méltatlanul feledett el az utókor (noha inkább „szürke eminenciásnak” tűnhet a későbbi nemzedékek szemében), és aki a hibái és tévedései ellenére is nagy formátumú politikusnak tekinthető. Az elegáns borítójú, olvasmányos szövegű kiadvány remélhetőleg sokak érdeklődését felkelti majd, és hozzásegíthet ahhoz, hogy Tisza a kollektív emlékezetben visszakерүljön az őt megillető helyre, illetve hogy jobban megérthessük az Osztrák–Magyar Monarchia működését, valamint a korabeli magyarországi modernizáció folyamatát.

SZERZŐINK FIGYELMÉBE

A TANULMÁNYOK MAXIMUM 40000 KARAKTER,
A MŰHELYMUNKÁK MAXIMUM 20000 KARAKTER,
A FORRÁSKÖZLÉSEK, ADATTÁRAK ÉS HONISMERETI ÍRÁSOK MAXIMUM 40000 KARAKTER,
A RECENZIÓK MAXIMUM 5000 KARAKTER TERJEDELEMBEN KERÜLNEK KÖZLÉSRE.

A KÉZIRATOKAT DOC FORMÁTUMBAN, AZ ILLUSZTRÁCIÓKAT MELLÉKELVE, PDF, ILLETVE JPG FORMÁTUMBAN KÉRJÜK ELJUTTATNI AZ IMPRESSZUMBAN MEGADOTT E-MAIL CÍMRE. AMENNYIBEN EZT A TERJEDELEM NEM TESZI LEHETŐVÉ, ELŐZETES EGYEZTETÉST KÖVETŐEN VESSZÜK ÁT A SZERZŐTŐL.

KÉRJÜK, HOGY A KÖZÖLNI KÍVÁNT ILLUSZTRÁCIÓK KÖZLÉSI ENGEDÉLYÉT IS CSA-
TOLJÁK A MEGKÜLDÉSRE KERÜLŐ KÉZIRATHOZ!

A FOLYÓIRAT KIADVÁNYKÉSZÍTÉSI GYAKORLATÁT ELFOGADOTT SZERKESZTŐI ÉS KIADÓI
NORMAKÖNYVEK ELŐÍRÁSAIVAL ÖSSZHANGBAN ALAKÍTOTTA KI, EZÉRT CSAK A
KÖVETELMÉNYEKNEK MEGFELELŐ APPARÁTUSSAL ELLÁTOTT DOLGOZATOKAT FOGAD BE
ÉS JELENTET MEG.

FELHÍVJUK TISZTELT SZERZŐINK FIGYELMÉT, HOGY A LEADOTT KÉZIRATOK KAPCSÁN
FELMERÜLŐ VALAMENNYI SZERZŐI ÉS TULAJDONJOGI KÉRDÉSBEN (PÉLDÁUL ILLUSZ-
TRÁCIÓK TULAJDONJOGA) A FELELŐSSÉG A KÉZIRAT KÉSZÍTŐJÉT TERHELI!

[HTTP://UJNEZOPONT.COM](http://ujnezopont.com)